

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Ludwig Eriksson

Lyssnar vi?

Barns rätt att komma till tals i LVU-processen i
samband med fysisk och psykisk misshandel i hemmet

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Titti Mattsson

Termin för examen: Period 1 VT2019

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte och frågeställning	8
1.3 Avgränsningar	8
1.4 Metod och perspektiv	9
1.5 Material	11
1.6 Disposition	11
2 BARN OCH RÄTTIGHETER	14
2.1 Inledning	14
2.2 Barn som rättighetsinnehavare	15
2.3 Barnrättens utveckling	17
2.4 Rättighetsbegreppet	19
2.5 Barns rättigheter	21
2.6 Barns rätt att komma till tals	25
3 BARN OCH LVU-PROCESSEN	28
3.1 Inledning	28
3.2 Tvångsvårdslagstiftningens utveckling	28

3.3	Gällande rätt	30
3.3.1	Inledning	30
3.3.2	Två fall av tvångsomhändertagande	32
3.3.3	Sammanfattning	36
3.4	Barn och ungas rätt att komma till tals i LVU-processen	37
4	BARNNS RÄTT ATT KOMMA TILL TALS I PRAKTIKEN	41
4.1	Inledning	41
4.2	HFD 2017 ref. 42	43
4.3	Resultatet av undersökningen	45
4.3.1	Förekomsten av bifall och avslag	45
4.3.2	Hänvisning till HFD 2017 ref. 42	46
4.3.3	Åldersfördelningen i undersökningen	47
4.3.4	Om barn och unga kommer till tals	48
4.3.5	Åldersfördelningen av barn och unga som kommer till tals	48
4.3.6	Ålderns relevans för att komma till tals	49
4.3.7	Hur barn och unga kommer till tals	50
4.3.8	Ålderns relevans för hur barn och unga kommer till tals	50
4.4	Förvaltningsrätten i Stockholm mål 1	51
4.5	Förvaltningsrätten i Göteborg mål 2	53
4.6	Förvaltningsrätten i Göteborg mål 3	55
4.7	Förvaltningsrätten i Stockholm mål 4	56
5	ANALYS	59
5.1	Inledning	59
5.2	Förekomsten av bifall och avslag jämfört med HFD 2017 ref. 42	60
5.3	Ålderns relevans för att komma till tals	64
5.4	Slutsatser	67
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	69
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	73

Summary

A central part of the children's rights perspective and the best interests of the child is children and young persons' right to express their views in matters concerning them directly. This right is particularly important in the context of care under the Care of Young Persons (Special Provisions) Act since compulsory care is one of the most far-reaching measures the state can take through social authorities. The Act is referred to as LVU after the Swedish title. Children's right to manifest their opinions is regulated both in Swedish law and international legal instruments. Section 36 LVU stipulates that young persons should be given the opportunity to express their views on issues that concern them personally. According to Article 12 of the Convention on the Rights of the Child, children who are able to form their own views should be assured the right to express those views freely in all matters affecting them.

The purpose of the thesis is to examine children's right to communicate their thoughts on compulsory care under section 2 LVU. The study is carried out from a children's rights perspective and focuses on domestic physical and mental abuse. Furthermore, the purpose is to investigate and evaluate what role age has regarding the opportunity to express opinions. Finally, the purpose is to scrutinize the conformity of the legal application with the precedent from The Supreme Administrative Court in HFD 2017 ref. 42. A judgement that was groundbreaking and set new lower age limits for considering children's statements as evidence.

It can be established that the precedent in HFD 2017 ref. 42 has had a comprehensive impact on the application of law. The most important criteria for the court's assessment of children and young persons' information can be distinguished from the case. Great reliability is given to statements that are coherent, consistent, detailed and distinct. The administrative courts are inclined to decide on compulsory care when domestic violence is considered to occur. That can be explained by the profound risk of children and young

persons being harmed by violent situations. A high proportion of appeals for compulsory care applications may also indicate that the administrative court takes its role as a protection provider seriously. The investigation and care application of the social welfare board are frequently based on information given by children and young persons. In the majority of cases the court assesses their statements about violence as reliable.

Children and young persons extensively express their views in decisions regarding compulsory care when domestic violence is involved. With the exception of the youngest children, almost all children and young persons are given a voice in one way or the other in the LVU process. They can be heard through the social welfare board, through their representative or speak themselves. Most often, children and young persons express their views through the social welfare board. This indicates that it is the easiest way for them to communicate their opinions. It also implies that the social welfare board provides the best opportunity for young persons to express their views. Based on the fact that the social services have a large responsibility to give children and young persons a voice in the process, this task must be considered to be well executed.

Ultimately, it can be concluded that the Swedish legislation allows children and young persons, with the exception of the youngest children, to be heard to a large extent. The precedent in HFD 2017 ref. 42 is widely applied to assess children's statements and to prepare care under LVU. The right of children and young persons to express their views is therefore a demandable right not only in theory but also in practice.

Sammanfattning

En central del av barnrättsperspektivet och barnets bästa är barn och ungas rätt att komma till tals i frågor som rör dem. Denna rättighet är särskilt viktig i samband med vård enligt LVU eftersom det är en av de allra mest ingripande åtgärder som staten genom sociala myndigheter kan vidta. Barns rätt att komma till tals är reglerad både i svensk rätt och internationella instrument. 36 § LVU stadgar att unga ska ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör dem. Enligt artikel 12 i barnkonventionen ska barn som är i stånd att bilda egna åsikter tillförsäkras rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör dem.

Syftet med uppsatsen är att utifrån ett barnrättsperspektiv klarlägga barns rätt att komma till tals vid vård med stöd av 2 § LVU i samband med fysisk och psykisk misshandel i hemmet. Vidare omfattar syftet att undersöka och utvärdera vilken påverkan barn och ungas ålder har i frågan om att framföra sina åsikter. Avslutningsvis omfattar syftet att granska rättstillämpningens överensstämmande med prejudikatet i HFD 2017 ref. 42. Domen var banbrytande och skapade nya nedre åldersgränser för barn som bevismedel i LVU-mål.

Det går att konstatera att prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 har fått brett genomslag i rättstillämpningen. De viktigaste kriterierna för rättens tillförlitlighetsbedömning av barn och ungas uppgifter går att urskilja från prejudikatet. Stor tillförlitlighet ges berättelser som är sammanhängande, konsekventa, detaljrika och tydliga. Förvaltningsrätten är benägen att besluta om tvångsvård när det bedöms förekomma våld i hemmet vilket kan förklaras av barn och ungas påtagliga risk att skadas av den våldsamma situationen. En hög andel bifall av vårdansökningar kan också tyda på att förvaltningsrätten tar allvarligt på sin roll som skyddsgivare. Frekvent grundas socialnämndens utredning och vårdansökan på uppgifter om våld barn och unga har lämnat. I stor omfattning bedömer rätten deras uppgifter om våldet som tillförlitliga.

En klar majoritet av barn och unga kommer till tals vid beslut om vård när det förekommer våld i hemmet. Med undantag för de allra minsta barnen framför nästan alla barn och unga sina åsikter på något sätt i LVU-processen. De uttrycker sina åsikter själva, genom socialnämnden och genom sitt ombud. Främst gör barn och unga sin röst hörd genom socialnämnden. Det talar för att det är enklast för dem att komma till tals genom nämndens försorg. Det visar även att socialnämnden gör mest för att ge unga möjlighet att framföra sina åsikter. Med utgångspunkt i att socialtjänsten har ett stort ansvar att ge barn och unga möjlighet att komma till tals måste denna uppgift anses vara väl utförd.

Avslutningsvis kan slutsatsen dras att den svenska lagstiftningen låter i det närmaste alla barn och unga, med undantag för de allra minsta barnen, att komma till tals. Prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 tillämpas i stor utsträckning för att bedöma barns berättelser och bereda dem vård enligt LVU. Barn och ungas rätt att uttrycka sina åsikter är således en utkrävbar rättighet inte endast i teorin men även i praktiken.

Förord

Tiden går fort när man har roligt. Fyra och ett halvt år i Lund närmar sig nu sitt slut. Studietiden har innehållit slit och hårt arbete men så här i backspeglarna också oerhört mycket roligt.

Först och främst vill jag rikta ett stort tack till Titti Mattsson för suverän och lärorik handledning. Det har varit en ynnest att få din support och dina glada tillrop under hela processen med mitt skrivande.

Jag vill även tacka Ulla Eriksson för din outtröttliga hjälp, inte minst med korrekturläsningen, och för att din dörr alltid står öppen.

Nu väntar en ny spännande fas i livet och jag ser fram emot att få använda mina kunskaper i praktiken.

Lund 24 maj 2019

Ludwig Eriksson

Förkortningar

Barnkonventionen	Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter
BrB	Brottsbalken
Ds	Departementsserien
EU	Europeiska unionen
Europakonventionen	Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
EU-fördraget	Fördraget om Europeiska unionen
EU-stadgan	Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna
FB	Föräldrabalken
FN	Förenta nationerna
HFD	Högsta förvaltningsdomstolen
Ibid.	Ibidem
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Prop.	Proposition
SoL	Socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Barns rätt att framföra sina åsikter tillkom inte över en natt. Barnrätten har under 100 år utvecklats från att vara präglad av ett starkt skyddsperspektiv till att fokusera på att förverkliga barns rättigheter. Att komma till tals är just en sådan rättighet. Tvångsvårdslagstiftningens utveckling har resulterat i lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Denna lag består av en samling regler som tillämpas i situationer då insatser av frivillig karaktär inte kan komma till stånd eller anses vara otillräckliga.

Rätten att komma till tals är en central del av barnrättsperspektivet och en av grundsatserna i Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). Barn och ungas uppgifter om våld i hemmet läggs inte sällan till grund för ett beslut om omhändertagande, särskilt i de mål som rör brister i omsorgen enligt 2 § LVU. Ur denna synvinkel är det således viktigt att de får framföra sina åsikter och berätta om de missförhållanden som finns i hemmet. Av praxis från Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) framgår att även yngre barns uppgifter ska kunna ligga till grund för ett omhändertagande om berättelsen är sammanhängande, konsekvent, detaljrik och tydlig. Det innebär att barn och ungas berättelser ska kunna vara tillräckligt underlag för ett beslut om tvångsvård. Frågan är dock i vilken omfattning barn och unga uttrycker sina åsikter. Vidare är intressant vilken påverkan barns ålder har för deras möjlighet att utkräva sina rättigheter. Om och hur förvaltningsrätten tillämpar prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 är också en fråga med betydelse för barn och ungas rätt att komma till tals. Domen från HFD var banbrytande och skapade nya nedre åldersgränser för barn som bevismedel i LVU-mål. Rättsfallet kommer att redogöras för senare i uppsatsen.

Ett antagande inför granskningen av barns rätt att komma till tals är att barn och unga uttrycker sin åsikt i varierande omfattning beroende på ålder.

Ytterligare ett antagande är att andelen barn och unga som kommer till tals successivt ökar i samband med högre ålder.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med detta arbete är att utifrån ett barnrättsperspektiv klarlägga barns rättigheter att komma till tals vid vård med stöd av LVU. Vidare omfattar syftet att undersöka och utvärdera rättstillämpningen med utgångspunkt i prejudikatet i HFD 2017 ref. 42. Frågeställningarna nedan ger tillfälle att undersöka och presentera barnrättens utveckling, barns grundläggande rättigheter, rättighetsbegreppet och LVU-processen.

Följande frågeställningar kommer att besvaras inom ramen för arbetet.

- I vilken utsträckning och på vilket sätt kommer barn och unga till tals vid tvångsomhändertagande med stöd av 2 § LVU i samband med fysisk och psykisk misshandel i hemmet?
- Vilken påverkan har barn och ungas ålder i frågan om att framföra sina åsikter?
- Följer förvaltningsrätten prejudikatet i HFD 2017 ref. 42?

1.3 Avgränsningar

För att skapa utrymme till de mest relevanta områdena, besvara frågeställningarna, presentera och analysera alla fakta kommer vissa avgränsningar att göras i uppsatsen.

Som ovan nämnts är syftet med uppsatsen att närmare undersöka barns rätt att komma till tals vid vård med stöd av LVU. Uppsatsen är begränsad till att undersöka barns rätt att uttrycka sina åsikter vid vård med stöd av 2 § LVU. Paragrafen uppställer missförhållanden i hemmet som kan ligga till grund för ett omhändertagande. I arbetet kommer endast kriterierna för fysisk och

psykisk misshandel att granskas. Våld i hemmet kommer att användas som ett gemensamt begrepp för både fysiskt och psykiskt våld.

Tillkomsten och utvecklingen av barns rättigheter är viktig kunskap för djupare förståelse av ämnet. Även om syftet inte omfattar barns rätt att komma till tals inom andra rättsområden kommer således en kortare presentation av dessa områden att göras. Vidare kommer enbart barns rätt att komma till tals enligt svensk rätt att behandlas i uppsatsen. Det innebär dock inte att internationella eller Europeiska unionens (EU) rättsliga regler kan lämnas utan beaktan. Både internationell rätt och EU-rätt har stark påverkan på den svenska regleringen och därför presenteras relevanta bestämmelser.

Skillnaderna mellan barn och ungas kön kommer inte att granskas. Anledningen är att tidigare forskning visat att barns rätt att komma till tals inte skiljer sig märkbart mellan könen. Uppsatsens empiriska rättsfallsundersökning är avgränsad till att granska domar från förvaltningsrätten under 2018. Den avgränsningen görs dels på grund av det begränsade utrymmet i uppsatsen, dels på grund av ett antagande att prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 hunnit få fäste i rättstillämpningen.

Valet av måltyp är motiverat av att det är särskilt intressant att granska barns rätt att komma till tals och barn som bevismedel i mål som rör yngre barn eftersom frågor om praktisk möjlighet och genomförbarhet uppkommer. Därtill uppstår frågor om värdet av barns röst och yngre barns utsagor som bevismedel.

1.4 Metod och perspektiv

Inom ramen för den rättsvetenskapliga metoden har alla rättskällesläkters delar en roll att spela. Dessa delar består av beskrivningen av rättskällorna, deras hierarki och inbördes relation samt rättskälleprinciperna. Rättskällesläkten har betydelse för den rättsvetenskapliga metoden inom exempelvis lag- och

rättsfallstolkning vilket utgör ett led i fastställandet av gällande rätt. Rättskälleläran är inte statisk och har utvidgats på senare år till exempel genom EU-rättens starka genomslag för metoder och principer i svensk rätt.¹

Metoden för framställningen av uppsatsen är den rättsdogmatiska metoden. Metoden innebär att svar söks i de traditionella rättskällorna: lagstiftning, praxis, lagförarbeten och doktrin.² Rättsdogmatiken brukar traditionellt definieras som beskrivandet av gällande rätt med ledning av de vedertagna rättskällorna. Beskrivningen innebär en tolkning, ett fastställande och en systematisering av gällande rätt.³ Argumenten i analysen är en utveckling av beskrivningen av gällande rätt och det föreligger därmed en form av intern koherens i uppsatsen.

Arbetet präglas av ett barnrättsperspektiv. Perspektivet kan sammanfattas som de återkommande begreppen barnets bästa, barnets vilja och barnets rätt. De olika synsätten på barn och barns rättigheter kan förenas genom att anlägga ett barnrättsperspektiv.⁴ Eftersom barnkonventionen uttrycker världssamfundets kollektiva syn på barn och unga kan den sägas utgöra vår tids samhällseliga barnrättsperspektiv.⁵ En allmän utgångspunkt för ett barnrättsperspektiv är att följa barnkonventionens artiklar både vid lagstiftning och rättstillämpning.⁶ Respekten för barnets fulla människovärde och integritet är en annan premiss i perspektivet. Ytterligare förutsättningar är barndomens egenvärde och att barn inte ses som bihang till föräldrarna eller passiva mottagare av föräldrapåverkan. Således är barn unika individer med egna behov och barndomen ses inte enbart som en förberedelse för vuxenlivet. Perspektiv innebär synvinkel och i detta fall är den centrala synvinkeln barnets. Ett visst mått av empati, inlevelse och förmåga att

¹ Sandgren (2018), s. 45.

² Kleineman (2018), s. 21.

³ Sandgren (2018), s. 49.

⁴ Singer (2017), s. 33.

⁵ SOU 1997:116, s. 138.

⁶ Mattsson (2017), s. 107.

identifiera sig med barnets situation innefattas därmed av barnrättsperspektivet.⁷

1.5 Material

Barnrättens utgångspunkt är rättskällorna, det vill säga det system av regler som utgör gällande rätt och dess tillämpning. De viktigaste svenska rättskällorna är lag, lagförarbeten och prejudicerande domar samt rättsvetenskaplig doktrin vilka har nyttjats i arbetet med skrivandet. Förutom de vedertagna rättskällorna har internationella instrument och EU-rätten använts för beskrivandet av gällande rätt i den rättsdogmatiska delen.

Den empiriska delen består av HFD 2017 ref. 42 samt 50 rättsfall från förvaltningsrätterna under 2018. Rättsfallen avses utgöra grunden för analysen och besvarandet av frågeställningarna. De utvalda domarna kommer att utvärderas både i kvantitativt och kvalitativt syfte för en genomgående analys av resultaten.

Genom ett noggrant urval av källorna samt genom att använda flera källor som behandlar samma ämne är arbetet källkritiskt och transparent. Jag använder källor som ligger nära i tiden till skrivandet för att uppsatsen inte ska baseras på förlegade uppgifter.

1.6 Disposition

Uppsatsen består av en introducerande del, en rättsdogmatisk del, en empirisk del och en avslutande analytisk del.

⁷ SOU 1997:116, s. 138 f.

I det första kapitlet inleds uppsatsen med en bakgrund till ämnet. Sedan presenteras syftet med uppsatsen och vilka frågeställningar som jag ämnar att besvara. Därefter framställs avgränsningar, den metod som används vid skrivandet och ur vilket perspektiv tolkningar kommer att ske. Slutligen redogörs för det studerade materialet och uppsatsens disposition.

Det andra kapitlet inleds med en kort bakgrund av barnrätten och följs av en redogörelse för barn som rättighetsinnehavare, barnrättens utveckling samt rättighetsbegreppet. Dessa tre avsnitt är avsedda att skapa en bred bakgrund till ämnet och några inledande förutsättningar inför kapitel tre. Därefter presenteras barns allmänna rättigheter för att underlätta förståelsen av de rättigheter som tillkommer barn. Avslutningsvis redogörs för barns rätt att komma till tals. Denna beskrivning är nödvändig för att kunna tillgodogöra sig innehållet i kapitel tre.

I det tredje kapitlet framställs tvångsvårdslagstiftningens utveckling för att introducera rättsområdet. Sedan skiftar fokus till att redogöra för hur LVU-processen ser ut idag och vilka kriterier som måste uppfyllas för att reglerna om tvångsvård ska vara tillämpliga. Därefter utvecklas barns rätt att komma till tals i LVU-processen.

Det fjärde kapitlet utgörs av en empirisk rättsfallsundersökning. Undersökningen består av HFD 2017 ref. 42, en kvantitativ del och en kvalitativ del. Den kvantitativa delen innehåller en stor mängd information och avser att utgöra underlag för besvarandet av frågeställningarna. Den kvalitativa delen avser att exemplifiera hur förvaltningsrätterna motiverar sina beslut och hur domstolarna tillämpar prejudikatet i HFD 2017 ref. 42. Syftet med att undersöka rättstillämpningen är att nå ökad insikt i rättstillämpningens villkor och möjligheterna att använda bestämmelserna om barns rätt att komma till tals.

I det femte och avslutande kapitlet kommer frågeställningarna att besvaras. Vidare kommer de fakta som presenterats och den empiriska undersökningen

att analyseras. Avslutningsvis redogörs för de slutsatser som går att dra från analysen i förhållande till syftet med uppsatsen.

2 Barn och rättigheter

2.1 Inledning

Kapitel två syftar till att introducera barnrätten och barn som rättighetsinnehavare. För uppsatsens fortsatta framställning är det väsentligt att få en bakgrund till barnrättsperspektivets och barnkonventionens grundsatser för att grundligt kunna utforska barns rätt att komma till tals som en central del av barnrättsperspektivet.

Det har skett en tydlig och på många sätt märkbar förändring i synen på barn som individer, familjemedlemmar och medborgare under de senaste decennierna.⁸ Barnrätten utvecklades till ett självständigt rättsområde under 1990-talet och kännetecknas av att det är barnet och barnets egna relationer till det omkringliggande samhället, dess institutioner och medlemmar som är i centrum för den rättsliga bedömningen.⁹ Således har barn i allt fler sammanhang och i allt större utsträckning kommit att ses som självständiga rättsliga subjekt som har rätt att få sina behov och intressen tillgodosedda. Både i vår nationella reglering och genom internationella instrument har barns rättigheter i ökande omfattning fått rättsligt erkännande och skydd.¹⁰ Modern barnrätt skiljer sig därmed från äldre rätt, där barnet i större utsträckning betraktades som avhängigt vuxnas relationer.¹¹

Under historiens gång har det tagits till intäkt att barn är annorlunda från vuxna såväl för att förvägra barn rättigheter som för att tillerkänna dem rättigheter. Det ska dock understrykas att varken barn eller barndom är statiska begrepp. I motsats är det som kallas barndom den period under livet

⁸ Singer (2017), s. 13.

⁹ Schiratzki (2019), s.13.

¹⁰ Singer (2017), s. 13.

¹¹ Schiratzki (2019), s. 13.

när människan utvecklas snabbast.¹² I detta kapitel presenteras ett för barnrätten grundläggande begrepp: barnets rätt. Begreppet återfinns inom såväl nationell som internationell rätt och är viktigt men mångtydigt.

2.2 Barn som rättighetsinnehavare

För att beskriva människor från födelsen fram till 21-årsdagen används en rad begrepp såsom barn, minderåriga eller unga. Barndomen kan även talas om som en social och rättslig konstruktion där ålder, biologi och beroendeställning avgör vem som är ett barn.¹³

I Sverige är personer under 18 år omyndiga.¹⁴ Rättigheter som full rättslig handlingsförmåga, rätt att rösta i allmänna val och rätt att ingå äktenskap följer med myndighetsåldern. Denna åldersgräns fungerar även som gräns för olika skyddsbestämmelser såsom serveringsgräns för alkohol, inköpsgräns för tobak, vissa bestämmelser om påföljder för brott, vissa bestämmelser om sexualbrott, anställning och inskrivning i det militära försvaret. Definitionen av barn utgår från en 15-årsgräns i brottsbalken (BrB) vilket innebär att straffbarhetsålder och processbehörighet föreligger från 15 års ålder. Det finns även bestämmelser som anger en högre åldersgräns än 18 år, exempelvis vård enligt LVU som i vissa fall kan ges upp till 21 års ålder.¹⁵ Åldersgränserna presenterade ovan är inte avsedda att utgöra en uttömmande lista utan för att upplysa om att det finns skyddsbestämmelser för barn även efter att de har passerat 18 års ålder.¹⁶

Enligt barnkonventionen definieras barn som varje människa under 18 år om inte barnet blir myndigt tidigare enligt den nationella lag som gäller för barnet. I Sverige gäller således de rättigheter som stadgas i konventionen alla

¹² Schiratzki (2005), s. 35.

¹³ Schiratzki (2019), s. 19 f.

¹⁴ 9 kap. 1 § FB.

¹⁵ SOU 1997:116, s. 54 ff.

¹⁶ Se SOU 1996:111 för en heltäckande genomgång av författningsreglerade åldersgränser.

barn och ungdomar upp till 18 års ålder.¹⁷ Det ska dock inte ses som stridande mot definitionen att barn i takt med stigande ålder får mer ansvar. Att de särskilda skyddsreglerna, till exempel när det gäller fängelsestraff, sexuellt utnyttjande eller utnyttjande av barn som arbetskraft, gäller tills barnet är 18 år hindrar inte att stater har olika åldersgränser för när barn successivt kan föras in i vuxenlivet.¹⁸

Inom EU-rätten finns det ingen gemensam formell definition av vem som är ett barn och begreppets innebörd varierar inom EU-lagstiftningen. I exempelvis rätten till fri rörlighet för EU-medborgare och deras familjemedlemmar definieras barn som ”släktingar i rakt nedstigande led som är under 21 år eller är beroende för sin försörjning”.¹⁹ Beroende på barns ålder kan de erhålla olika rättigheter i EU-lagstiftningen. I direktivet om skydd av minderåriga i arbetslivet skiljer man exempelvis mellan personer under 15 år och personer mellan 15 och 18 år.²⁰ Inom områden där EU kompletterar medlemsstaternas egna lagstiftningar överlåter man till den nationella rätten att avgöra vem som är ett barn.²¹

Ofödda barns rätt regleras inte uttryckligen i något internationellt instrument. Barnkonventionen ger inget skydd för foster och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna har vid tillämpning av Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen) funnit att foster inte är en individ med straffrättsligt skydd.²² I BrB finns inte heller något straffrättsligt skydd för foster. Till och med den 18:e graviditetsveckan bestämmer en gravid kvinna själv om hon vill fullfölja graviditeten eller genomgå en abort. Det kan dock talas om ett

¹⁷ Artikel 1 i barnkonventionen.

¹⁸ Prop. 1997/98:182, s. 9.

¹⁹ Artikel 2.2 c i direktivet om fri rörlighet.

²⁰ Artikel 3 i direktivet om skydd av minderåriga i arbetslivet.

²¹ Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) och Europarådet (2016), s. 18 f.

²² Se *Vo mot Frankrike*.

skydd för foster på så sätt att abort efter den 18:e graviditetsveckan endast får utföras om synnerliga skäl föreligger och Socialstyrelsen gett tillstånd.²³

2.3 Barnrättens utveckling

Världens stater har i olika internationella överenskommelser erkänt att varje individ har rätt till ett drägligt liv, rätt till sina innersta tankar, skydd för familjen, frihet från tortyr och slaveri, rätt till utbildning och rätt till yttrandefrihet samt deltagande i landets styrelse. Förenta nationernas (FN) deklaration om de mänskliga rättigheterna och Europakonventionen är kanske de mest kända exemplen på sådana överenskommelser. De nyss nämnda internationella instrumenten slår fast mänskliga rättigheter för såväl vuxna som barn.²⁴

Från 1800-talets mitt kom frågan om ökat skydd för de medborgerliga fri- och rättigheterna att stå i förgrunden.²⁵ Det var dock först under 1900-talet som barn i den svenska och internationella debatten började betraktas som individer med egna rättigheter och behov.²⁶ Att barn har särskilda behov och intressen som behöver skydd fanns det således en tidig medvetenhet om. Redan 1924 fastslogs barns rättigheter i Nationernas förbunds deklaration om barns rättigheter. Denna baserades på de plikter vuxna har gentemot barn med utgångspunkt i barns behov av skydd och omsorg. År 1959 antog FN en deklaration om barns rättigheter ur vilken det går att tolka att barn inte enbart sågs som mottagare av vuxnas omsorg utan började framträda som individer med egna rättigheter.²⁷

Under det internationella barnåret 1979 lade Polen fram ett förslag till en konvention om barns rättigheter. Tio år senare antog FN:s generalförsamling

²³ Schiratzki (2019), s. 21 f.

²⁴ Singer (2017), s. 26.

²⁵ Prop. 1993/94:117, s. 8.

²⁶ Prop. 1989/90:107, s. 4.

²⁷ Singer (2017), s. 27.

barnkonventionen utan omröstning och Sverige undertecknade konventionen 1990.²⁸ Senare samma år ratificerade Sverige barnkonventionen och ingick därmed en internationell folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser. De principer om mänskliga rättigheter som har formulerats i FN:s konventioner, deklARATIONER och förklaringar speglas i barnkonventionens preambel. Där erinras om att barn har rätt till särskild omvårdnad och hjälp. Att familjen såsom den grundläggande enheten i samhället och den naturliga miljön, särskilt för barns utveckling och välfärd, bör erhålla nödvändigt stöd och bistånd betonas även. Ytterligare understryks vikten av respekt för kulturella värden som finns i barns miljö och vikten av internationellt samarbete för att säkra barns rättigheter. En röd tråd i barnkonventionens artiklar är barns behov av och rätt till båda sina föräldrar.²⁹

Barnkonventionens mål är att se till barnets bästa genom att tillförsäkra barn grundläggande rättigheter och skydda dem mot övergrepp och utnyttjande. FN önskade en konvention som endast behandlar barns rättigheter i syfte att komplettera FN:s övriga konventioner om mänskliga rättigheter vilka riktar sig till alla människor.³⁰ Det var först genom barnkonventionen som barn verkligen trädde fram som individer med egna och utkrävbara rättigheter.³¹ Konventionen innehåller bestämmelser av olika slag vilka är lika viktiga och ska ses som en helhet. Medborgerliga och politiska rättigheter är absoluta och ska förverkligas omgående av alla stater oavsett utvecklingsnivå. Ekonomiska, sociala och kulturella rättigheters förverkligande är dock beroende av enskilda staters resurser.³²

Som ovan nämnts har Sverige en internationell folkrättslig förpliktelse att följa konventionens bestämmelser. Idag är dock svenska domstolar inte bundna av barnkonventionen i samma utsträckning som av svensk lag eftersom internationella konventioner som huvudregel inte är direkt

²⁸ Prop. 1989/90:107, s. 4.

²⁹ Prop. 1997/98:182, s. 8.

³⁰ Mattsson (2002), s. 123 f.

³¹ Singer (2017), s. 27.

³² Prop. 1997/98:182, s. 9.

tillämplig rätt. Det innebär dock inte att internationella konventioner saknar betydelse för myndigheter och domstolars beslutsfattande. Enligt artikel 4 i barnkonventionen är Sverige som konventionsstat skyldig att vidta de åtgärder som krävs för att tillförsäkra barn de rättigheter som erkänns i konventionen. Att konventionens bestämmelser får genomslag i den svenska lagstiftningen och rättstillämpningen är ett centralt led i genomförandet. År 2020 kommer barnkonventionen att inkorporeras som svensk lag. Syftet att ge barnkonventionen ställning som lag är att förtydliga att domstolar och rättstillämpare ska beakta de rättigheter som följer av konventionen vid avvägningar och bedömningar som görs i beslutsprocesser i mål och ärenden som rör barn. Vidare anses inkorporeringen bidra till att synliggöra barnets rättigheter och skapa en grund för ett barnrättsbaserat synsätt i all offentlig verksamhet där rättigheterna ses ur ett helhetsperspektiv. Konventionens bestämmelser blir följaktligen direkt tillämpliga vid svenska domstolar och myndigheters beslutsfattande.³³

Lagrådet har tidigare avvisat frågan om en inkorporering av barnkonventionen med motiveringen att artiklarna i konventionen i huvudsak återspeglas väl i svensk rätt och att Sverige inte har något att vinna på en inkorporering av konventionen. Lagrådet påtalar även att de flesta av konventionens artiklar är allmänt hållna och utformade så att de inte passar för en direkt tillämpning i enskilda fall. Det anses inte heller klart vilka av barnkonventionens bestämmelser som kommer att bli direkt tillämpliga för domstolar och myndigheter.³⁴

2.4 Rättighetsbegreppet

Begreppen barns rätt och barns rättigheter förekommer numera i en mängd olika sammanhang. Rättighetsbegreppet är dock komplicerat när vi talar om barn. Det finns därmed anledning att beröra bakgrunden till att barn har

³³ Prop. 2017/18:186, s. 72 ff.

³⁴ Lagrådets yttrande i prop. 2017/18:186, s. 187 ff.

rättigheter på samma sätt som vuxna och hur vi ser på barn som rättsliga aktörer.³⁵

Uppfattningen att barn kan ha rättigheter har kritiserats bland annat eftersom rättigheter för barn ofta formulerar mål som motsäger varandra, att rättigheterna uppfattas som konflikt drivande samt att samspelet mellan autonomi och skydd inte är klargjort. Att en rättighet inte är ett entydigt begrepp kan möta en del av kritiken.³⁶

Rättigheter kan i förhållande till barn förklaras på två sätt. För det första har barn rättigheter eftersom de har intressen som andra är pålagda att värna ur ett skyddsperspektiv. För det andra har barn rättigheter på samma sätt som vuxna i den utsträckning de har förmåga att själva utkräva eller avstå från att utkräva en rätt de har ur ett aktörsperspektiv.³⁷ Barns rättigheter kan således ha skilda syften. Huruvida barns rättigheter syftar till att främja barnets autonomi, till att skydda barnet eller är en kombination av båda är en viktig diskussion som kan relateras till den historiska utvecklingen av barns rättigheter. Utgångspunkten för diskussionen om barns rättigheter var att barn för illa. Det ansågs därför viktigare att understryka omgivningens ansvar för barn än barnets rätt att självständigt kräva skydd. Idag diskuteras barns rättigheter dels på grundval av deras sårbarhet, dels på grund av utvecklingen mot fler rättigheter för barn som även inneburit att de får det bättre.³⁸

Det finns följaktligen två olika sätt att se på barn som rättsliga subjekt och rättighetsinnehavare. Perspektivet som främjar barns autonomi utgår från att barn har förmåga att på samma sätt som vuxna uttrycka sin vilja och bestämma i frågor som rör dem. Barnet tillskrivs därmed egna rättigheter och skyldigheter. Perspektivet som syftar till att skydda barn utgår från att barn

³⁵ Singer (2017), s. 27.

³⁶ Schiratzki (2019), s. 29.

³⁷ Singer (2017), s. 27 f; Jfr. Hollander (2004), s. 58.

³⁸ Schiratzki (2019), s. 31.

har behov som behöver skyddas av vuxna. Utifrån detta synsätt blir barn beroende av hur vuxna tolkar och bedömer den information barn förmedlar.³⁹

2.5 Barns rättigheter

Flertalet av barnrättens normer har internationell, mellan- eller överstatlig karaktär.⁴⁰ Det dominerande internationella dokumentet som rör barns rättigheter är barnkonventionen.⁴¹ I konventionen har fyra grundläggande principer kommit till uttryck. Dessa principer styr tolkningen av konventionens övriga artiklar. Principerna består av artikel 2, förbud mot diskriminering, artikel 3, barnets bästa, artikel 6, rätten till liv, överlevnad och utveckling samt artikel 12, rätten att uttrycka sina åsikter.⁴²

Diskrimineringsförbudet i artikel 2 gäller varje barn inom en stats jurisdiktion. Konventionsstaterna ska respektera och tillförsäkra varje barn de rättigheter som anges i konventionen utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess förälders eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, funktionsnedsättning, börd eller ställning i övrigt.⁴³ Konventionsstaterna har därmed en skyldighet att aktivt skydda barn mot diskriminering. Att nationell lagstiftning innehåller förbud mot diskriminering är således inte tillräckligt för att uppfylla konventionens krav.⁴⁴

Principen om barnets bästa är en av barnkonventionens grundpelare och innebär att barnets bästa ska beaktas i första hand vid alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner,

³⁹ Hollander (2004), s. 58.

⁴⁰ Schiratzki (2019), s. 22.

⁴¹ Mattsson (2002), s. 123.

⁴² Se barnkonventionen.

⁴³ Artikel 2 i barnkonventionen.

⁴⁴ Prop. 1997/98:182, s. 10 f.

domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ.⁴⁵ Det framgår av artikel 3 att barnets bästa alltid ska beaktas i beslutsfattandet men konventionen kräver dock inte att barnets bästa alltid ska vara avgörande. Om en sammanvägning av relevanta intressen i det enskilda fallet har gjorts och beslutande myndigheter kan visa att andra intressen väger tyngre än barnets bästa, kan så beslutas om. Det speciella med barnkonventionen i hänseende till barnets bästa är att den avvägningen ska ske vid alla åtgärder som rör barn.⁴⁶

Barns rätt till liv, överlevnad och utveckling stadgas i artikel 6 i barnkonventionen och är ännu en av konventionens grundläggande principer.⁴⁷ Enligt artikel 6 ska barnets rätt till liv, överlevnad och utveckling vara vägledande vid tolkningen och förverkligandet av andra artiklar i konventionen. Därmed ska i alla beslut som rör barn undersökas om beslutet gynnar eller hindrar barnets utveckling. Mental, emotionell, andlig, kulturell och social utveckling inbegrips i rätten till utveckling. Det ska understrykas att barnkonventionen betonar barndomens egenvärde och begreppet utveckling ska således inte förstås som att barnets livsvärden endast består i utvecklingen mot att bli vuxen.⁴⁸

Barns rätt att framställa sina åsikter tillkommer de barn som kan bilda egna åsikter enligt artikel 12 i barnkonventionen. Vidare ska barns åsikter tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. I domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet ska han eller hon särskilt beredas att höras.⁴⁹ Barnkonventionens demokratiska avsikt utgörs således av artikel 12. Artikeln betonar att barn ska ses som samhällsmedborgare och individer med rätt att själva uttrycka sina åsikter. Rätten ska tillförsäkras det barn som är i stånd att bilda egna åsikter men har ingen nedre åldersgräns för när barnet har rätt att delta och fritt uttrycka sina åsikter. Även om det är en

⁴⁵ Artikel 3 i barnkonventionen.

⁴⁶ Prop. 1997/98:182, s. 13.

⁴⁷ Artikel 6 i barnkonventionen.

⁴⁸ Prop. 1997/98:182, s. 15.

⁴⁹ Artikel 12 i barnkonventionen.

grundläggande förutsättning räcker det inte att enbart lagstifta om barnets rätt att bli hörd. Informationskampanjer och utbildningsinsatser riktade både mot personal, som fattar beslut om enskilda barn, och föräldrar är en förutsättning för att förverkliga barns rätt att komma till tals.⁵⁰

Det är inte enbart barnkonventionen som berör barns rättsliga förhållanden. Det finns flera andra internationella instrument som reglerar barns rättigheter. Bland internationella rättskällor intar EU-rätten en särställning. Med anledning av Sveriges medlemskap i EU har fördragsbestämmelser i Fördraget om Europeiska unionen (EU-fördraget) direkt tillämplighet och direkt effekt i Sverige. Artikel 3.3 i EU-fördraget stadgar att unionen ska främja skydd av barns rättigheter.

Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (EU-stadgan) har särskild betydelse för barns rättigheter. EU-stadgan blev rättsligt bindande för EU:s medlemsstater år 2009. De första detaljerade hänvisningarna till barns rättigheter på EU-konstitutionell nivå finns i EU-stadgan, bland annat genom barns rätt att kostnadsfritt följa den obligatoriska utbildningen⁵¹, förbud mot diskriminering på grund av ålder⁵² samt ett förbud mot exploatering av barn som arbetskraft⁵³. I EU-stadgans artikel 24 regleras barns allmänna rättigheter. Artikeln föreskriver att barn har rätt till skydd och omvårdnad, att de har rätt att uttrycka sina åsikter samt att dessa åsikter ska beaktas i förhållande till deras ålder och mognad. Vidare ska barnets bästa komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn och varje barn ska ha rätt till ett personligt förhållande med båda föräldrarna.⁵⁴ I artikel 6.1 i EU-fördraget fastställs att EU-stadgan är primär EU-lagstiftning och därmed utgör ett verktyg för att undersöka giltigheten hos sekundär EU-lagstiftning och nationell lagstiftning. EU-stadgans syfte är att synliggöra vissa rättigheter och markera dess värde. Även om formuleringen i EU-stadgans artikel 24 inte

⁵⁰ Prop. 1997/98:182, s. 15 f.

⁵¹ Artikel 14.2 i EU-stadgan.

⁵² Artikel 21 i EU-stadgan.

⁵³ Artikel 32 i EU-stadgan.

⁵⁴ Artikel 24 i EU-stadgan.

skiljer sig anmärkningsvärt från artikel 3 och 12 i barnkonventionen betraktas EU-stadgan mer som moraliskt förpliktande än som ett rättsligt och direkt tillämpligt dokument.⁵⁵

Europakonventionen gäller som lag i Sverige.⁵⁶ Även om konventionen inte är riktad mot barn har den allmängiltiga principen om fördragskonform lagtolkning för Europakonventionens del kommit att spela en allt större roll.⁵⁷ Konventionen innehåller dock specifika hänvisningar till barn, exempelvis i artikel 5.1 vilken fastställer att ett barn lagligen får frihetsberövas för att genomgå skyddsuppfostran. Artikel 6.1 kan begränsa rätten till en offentlig rättegång om detta är i den ungas intresse och artikel 2 i protokoll nummer 1 fastställer rätten till utbildning samt att staten ska respektera föräldrars religiösa och filosofiska övertygelse i samband med barns utbildning. Utöver dessa artiklar gäller alla övriga bestämmelser i konventionen även barn. Vissa av bestämmelserna har visat sig vara speciellt relevanta för barn. Exempelvis artikel 8 som säkerställer rätten till skydd för privat- och familjeliv samt artikel 3 som förbjuder tortyr, omänsklig och förnedrande behandling och bestraffning.⁵⁸

Europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter har även relevans i detta avsnitt. Sverige undertecknade konventionen 1996 men har inte ratificerat den. Syftet med konventionen är att stärka barns rättsliga ställning i familjerättsliga processer och är avsedd att vara ett komplement till barnkonventionen.⁵⁹ I enlighet med barnets bästa ska konventionen främja barns rättigheter, tillförsäkra dem processuella rättigheter och underlätta utövandet av dessa rättigheter genom att säkerställa att barn inför en judiciell myndighet, själva eller genom andra personer eller organ, informeras och tillåts delta i förfaranden som berör dem.⁶⁰

⁵⁵ Singer (2017), s. 16 f.

⁵⁶ 2 kap. 9 § RF.

⁵⁷ Prop. 1993/94:117, s. 12.

⁵⁸ Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) och Europarådet (2016), s. 23 f.

⁵⁹ Ds 2002:13, s. 25.

⁶⁰ Singer (2017), s. 19.

2.6 Barns rätt att komma till tals

Barns rätt att uttrycka sin vilja och komma till tals omnämns ibland som barnets subjektiva bästa. Barnets objektiva bästa beskrivs i förhållande till barnets subjektiva bästa och syftar till det vuxenvärlden vet om barn genom forskning och erfarenhet. Relationen mellan barnets rätt att komma till tals och barnets bästa kan beskrivas som komplementär. För att uppnå ett beslut i enlighet med barnets bästa ska barnets vilja beaktas. Barnets rätt att komma till tals syftar därmed i materiellt hänseende på barnets vilja som ett nödvändigt inslag i rättens beslutsunderlag när rätten ska bedöma vad som utgör barnets bästa. En utredning och bedömning av vad som är barnets bästa förutsätter därmed att barnets vilja utreds och vägs in i bedömningen.⁶¹

Barn förekommer i en mängd skepnader i olika processer. När barn är tilltalade i ett brottmål är aktörsrollen mer aktiv medan det är mer oklart vilken aktörsroll de har som målsägande. I de olika processuella roller ett barn kan ha, varierar barnets möjlighet att agera och följaktligen dess inflytande.⁶²

I mål och ärenden som rör relationen mellan barn och föräldrar är barnets bästa det centrala. Sådana mål och ärendens handläggning ska därför vara inriktad på att fastställa hur barnets behov bäst blir tillgodosedda. Det är viktigt att barnets egen uppfattning och egna önskemål framkommer samt blir beaktade i processen för att utröna barnets bästa.⁶³ Hänsyn ska tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad vid avgörande av frågor om vårdnad, boende och umgänge.⁶⁴ Barn får höras i domstol om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.⁶⁵ För att markera att barnets inställning är en viktig omständighet, anges det särskilt i lagen att domstolen ska ta hänsyn till barnets vilja vid den prövning som ska ske i mål och ärenden enligt 6 kapitlet föräldrabalken (FB). Eftersom

⁶¹ Kaldal (2014), s. 216 f.

⁶² Eklund (2004), s. 29.

⁶³ Sjösten (2014), s 50 f.

⁶⁴ 6 kap. 2 a § 3 st. FB.

⁶⁵ 6 kap. 19 § 6 st. FB.

barnets ålder och mognad ska beaktas fästs således mer avseende vid äldre barns vilja än yngres.⁶⁶

Barn har även rätt att komma till tals vid interimistiska beslut.⁶⁷ Det finns flera andra sammanhang då barn har rätt att komma till tals exempelvis vid adoption⁶⁸, vid verkställighet av domar, beslut eller avtal om vårdnad, boende och umgänge⁶⁹ samt vid namnbyte⁷⁰.

Vid vård enligt socialtjänstlagen (2001:453) (SoL) har barn också rätt att komma till tals och deras åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. Barn som är 15 år eller äldre har även rätt att föra sin egen talan i mål enligt SoL medan yngre barn endast får höras i domstol om det kan antas att de inte tar skada av det.⁷¹ Barn kan framföra sina åsikter muntligt, skriftligt eller på något annat sätt. Vidare kan barnet framföra sina åsikter direkt eller genom en representant. Det är exempelvis vanligt i domstolsförfaranden att barns åsikter framförs genom att socialtjänsten inhämtar och redovisar dessa till domstolen.⁷² Socialtjänsten har därmed ett stort ansvar att låta barn komma till tals i mål och ärenden enligt SoL.⁷³

Rätten att komma till tals innebär att barn har en rättighet inte en skyldighet att uttrycka sin uppfattning och åsikt. Myndigheter och domstolar har i sin tur en skyldighet att dokumentera det barn ger uttryck för och ge det betydelse i förhållande till ålder och mognad. Rätten att komma till tals motsvarar inte en ställning som part i målet.⁷⁴ I vårdnadstvister är det barnets föräldrar som är parter i målet och har talerätt medan barnet inte har det. Detta skiljer sig mot huvudprincipen i mål och ärenden enligt SoL och LVU där barnet har talerätt.

⁶⁶ Sjösten (2014), s. 53.

⁶⁷ 6 kap. 20 § 2 st. FB.

⁶⁸ 4 kap. 5 § FB.

⁶⁹ 21 kap. 5 § FB.

⁷⁰ 46 § lagen (2016:1013) om personnamn.

⁷¹ 11 kap. 10 § SoL.

⁷² Prop. 2012/13:10, s. 135.

⁷³ Hollander (2017), s. 159.

⁷⁴ Kaldal (2014), s. 217.

Denna skillnad motiveras av att barn i sociala mål och ärenden är motpart till det allmänna.⁷⁵

Sammanfattningsvis har barn rätt att komma till tals i frågor som rör dem personligen. Den första frågeställningen har följaktligen påbörjats att besvaras. I nästkommande kapitel följer logiskt en redogörelse för tvångsvårdslagstiftningens utveckling och gällande rätt samt hur barn kommer till tals vid LVU för att ytterligare bidra till besvarandet av frågeställningen.

⁷⁵ Kaldal (2014), s. 215.

3 Barn och LVU-processen

3.1 Inledning

I detta kapitel presenteras tvångsvårdslagstiftningens utveckling för att skapa en bakgrund till dagens LVU vilken blev en del av den sociala barn- och ungdomsvård som växte fram och reglerades på olika sätt under 1900-talet.⁷⁶ Bakgrunden avser att underlätta förståelsen för gällande rätt och synen på barns rätt att komma till tals i LVU-processen. Kapitlet tjänar även som underlag för den empiriska undersökningen rörande barns rätt att komma till tals i LVU-processen vilken presenteras i kapitel fyra.

3.2 Tvångsvårdslagstiftningens utveckling

Som framgått ovan har samhället fokuserat mer och mer på barns utsatta situation och saknaden av rättigheter för dem. Det var naturligt att samhället inte lade sig i hur barn hade det med den starka föräldramakt som rådde i äldre tider. I Sverige började dock samhället under 1800-talet att engagera sig i barns välbefinnande då vissa möjligheter tillskapades för ingripanden mot föräldrars vilja.⁷⁷

De första egentliga barnavårdsreformerna i Sverige genomfördes år 1902.⁷⁸ Reformerna rörde barns rätt till uppfostran och vård samt samhällets motsvarande skyldighet att bereda sådan vård. En offentligt administrerad barnuppfostran ansågs vara ett bra komplement till vårdnadshavares vård av barn upp till 15–16 års ålder. Vid tidpunkten fanns en bakomliggande oro att den framtida samhällsordningen var hotad av en växande ungdomsbrottslighet och det ansågs vara ett otillräckligt medel att vårda unga

⁷⁶ SOU 2015:71, s. 154.

⁷⁷ Prop. 1989/90:28, s. 37.

⁷⁸ Se 1902 års lag angående vanartade och sedligt afseende försummande barn.

förbrytare i fängelse. För att ändra utvecklingen skulle samhällets plikt bestå av att tidigt uppfostra vanartade barn.⁷⁹

Trots 1902 års lagstiftning rådde fortsatta missförhållanden för utsatta barn och i praktiken kom lagstiftningen att få en begränsad betydelse för barns rättsliga ställning. Exempelvis kunde utsatta barn auktioneras ut för att någon skulle ta hand om dem mot låg ersättning och fosterföräldrarna var vanligtvis själva fattiga.⁸⁰ Den första barnavårdslagen kom 1924⁸¹ och möjliggjorde för samhället att ingripa när barn behandlades illa i föräldrahemmet. Om inte andra insatser hjälpte kunde barn även omhändertagras för skyddsuppfostran eller samhällsvård.⁸² År 1934 kompletterades lagen med en avdelning rörande ungdomsskydd vilket innebar en utvidgning av lagens tillämpning för personer mellan 18 och 21 år samt en ändring av lagens titel. Lagen vidgade möjligheterna för tvångsomhändertagande av barn och ungdomar dels genom nya rekvisit för omhändertagande, dels genom höjd åldersgräns.⁸³

1924 års barnavårdslag ersattes av 1960 års barnavårdslag⁸⁴. Den nya barnavårdslagen var ett resultat av 1924 års lag och nymodiga idéer om ökade krav på vårdens innehåll och rättssäkerhet.⁸⁵ Betoningen på vikten av det förebyggande arbetet i form av frivilliga stöd- och hjälpåtgärder var de största nyheterna. Barnavårdsnämnder blev obligatoriska och rättssäkerheten vid tvångsingripanden förstärktes. Prioritet gavs till placering i enskilt hem framför placering på institution och fosterbarn fick ett bättre skydd än tidigare.⁸⁶ Barnets ålder var avgörande om barnet skulle betraktas som ett rättssubjekt som var utsatt för ett administrativt frihetsberövande. Ingripandet ansågs vara riktat gentemot föräldrarna om barnet var under 15 år medan barn

⁷⁹ Mattsson (2002), s. 42 f.

⁸⁰ Ibid, s. 44.

⁸¹ Lagen (1924:361) om samhällets barnavård.

⁸² Prop. 1989/90:28, s. 37.

⁸³ Mattsson (2002), s. 45.

⁸⁴ Lagen (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom.

⁸⁵ Mattsson (2002), s. 47.

⁸⁶ Prop. 1989/90:28, s. 37.

över 15 år tillerkändes rollen som ett självständigt rättssubjekt i processen och följaktligen talerätt.⁸⁷

I syfte att göra en allmän översyn av den sociala vårdlagstiftningen tillsattes Socialutredningen år 1967. Resultatet av utredningen var en ny och genomgripande reform av socialvården. 1980 års socialtjänstlag⁸⁸ trädde ikraft 1982 och ersatte de tidigare social- och barnavårdslagarna. Lagen reglerade socialtjänsten fram till 2002 när den något reviderade SoL trädde ikraft. Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga⁸⁹ trädde ikraft år 1980 som ett komplement till 1980 års socialtjänstlag och innefattade bestämmelser som reglerade formerna och förutsättningarna för tvångsvård av barn. Denna lag ersattes av LVU 1991. Att låta en ny människosyn prägla sociallagstiftningen var en grundläggande tanke med socialtjänstreformen som skulle kännetecknas av frivillighet, samförstånd och integritetshänsyn. Det innebar exempelvis att tvångsomhändertaganden inte längre kunde utföras med samhällsskyddsmotiv utan endast för den enskildes vårdbehov.⁹⁰

3.3 Gällande rätt

3.3.1 Inledning

Som framgått ovan har samhället ett särskilt ansvar för barn och unga. Inom ramen för socialtjänsten ska socialnämnden och barns föräldrar medverka till att barn har trygga uppväxtförhållanden och i övrigt gynnsamma levnadsbetingelser. Socialnämnden ska sörja för att ge skydd och stöd till barn och unga som riskerar att utvecklas ogynnsamt samt om hänsynen till barnets bästa kräver det vård utanför det egna hemmet.⁹¹ Som regel kan socialnämnden i frivilliga former ge föräldrar och barn det stöd och den hjälp

⁸⁷ Mattsson (2002), s. 48.

⁸⁸ Socialtjänstlagen (1980:620).

⁸⁹ Lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

⁹⁰ Mattsson (2002), s. 49 f.

⁹¹ 5 kap. 1 § SoL.

de behöver. För att förhindra en ogynnsam utveckling hos barn kan dock socialnämnden ingripa även när föräldrarna och barnet inte medverkar. Samhällets möjligheter att kunna ge barn och unga den vård och behandling de behöver tryggas av LVU i de situationer frivilliga insatser med stöd av SoL är otillräckliga.⁹² I dessa fall vidtas en av de allra mest ingripande åtgärder som staten genom sociala myndigheter kan företa nämligen att tvångsomhänderta barn och unga.⁹³ Ett sådant omhändertagande ska grundas på en klar och konkret risk för den unges hälsa eller utveckling. Det innebär i förlängningen att subjektiva antaganden om att barnet riskerar att skadas eller ovidkommande omständigheter som samhällsvärderingar inte får läggas till grund för ett tvångsomhändertagande.⁹⁴

När det gäller barn- och ungdomsvård är huvudprincipen att socialnämnden ska utgå från den så kallade biologiska principen, vilken innebär att barnet ska kunna återvända till det biologiska hemmet. Att säkerställa barnets behov av umgänge med vårdnadshavaren är således en viktig uppgift för socialnämnden. Samtidigt har nämnden befogenhet att begränsa eller helt avskära vårdnadshavarens möjlighet att träffa sitt barn under vårdtiden.⁹⁵ Vårdnadshavaren har dock kvar den rättsliga vårdnaden om barnet även om den kan begränsas i den omfattning som krävs för att vården ska kunna genomföras.⁹⁶

LVU:s inledande bestämmelse föreskriver att insatser inom socialtjänsten ska göras i samförstånd med unga och deras vårdnadshavare. I samma paragraf betonas att insatserna ska präglas av respekt för ungas människovärde och integritet.⁹⁷ Detta återspeglar det grundläggande budskapet i barnkonventionen att barn och unga är självständiga individer med egna

⁹² Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till LVU, Zeteo.

⁹³ Leviner & Lundström (2017), s. 19.

⁹⁴ Schiratzki (2019), s. 141; Se RÅ 2009 ref. 64 där det understryks att avlägsna eller hypotetiska risker inte kan läggas till grund för tvångsvård.

⁹⁵ Mattsson (2002), s. 66.

⁹⁶ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till LVU, Zeteo.

⁹⁷ 1 § LVU.

rättigheter.⁹⁸ Barnets bästa ska vara avgörande vid alla beslut enligt lagen.⁹⁹ Tillägget är en anpassning till artikel 3 i barnkonventionen som föreskriver att barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barn. Formuleringen i LVU är dock snävare eftersom åtgärder som vidtas och beslut som fattas med stöd av lagen inte kan ha annat syfte än att förbättra den unges situation. LVU syftar till att skydda unga genom att bereda dem vård i situationer då det inte föreligger samtycke till vården. En tillämpning av lagen kan komma i fråga om vårdnadshavaren eller den unge om han eller hon har fyllt 15 år motsätter sig de insatser som nämnden anser vara nödvändiga. Lagen är emellertid inte ovillkorligen knuten till frågan om samtycke föreligger eller inte. LVU kan bli tillämplig i en situation då en vårdnadshavare är oanträffbar till exempel på grund av resa. Det förekommer att vårdnadshavares samtycke inte tillmäts någon betydelse. Det kan till exempel bero på att vårdnadshavarna inte har medverkat till vård som de tidigare har samtyckt till.¹⁰⁰

3.3.2 Två fall av tvångsomhändertagande

För att ett omhändertagande enligt LVU ska kunna ske är en grundläggande förutsättning att det föreligger ett missförhållande som skapar ett vårdbehov.¹⁰¹ Vård med stöd av LVU kan ske i två situationer som ska innebära en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas. Risker måste vara allvarliga och inte ringa, obetydliga, oklara eller avlägsna. Det ska även kunna konstateras att risken för skada har en sådan inverkan på barnets bästa och utveckling att det därmed föreligger ett tydligt vårdbehov.¹⁰² Vidare måste den påtagliga risken ha samband med förhållanden i barnets hemmiljö eller på grund av den unges egna beteende.¹⁰³ En förutsättning för omhändertagande enligt LVU är att socialnämnden ansöker om sådan vård

⁹⁸ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 1 §, Zetec.

⁹⁹ 1 § 5 st. LVU.

¹⁰⁰ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 1 §, Zetec.

¹⁰¹ Mattsson (2002), s. 69.

¹⁰² Leviner & Lundström (2017), s. 26.

¹⁰³ 2–3 §§ LVU.

hos förvaltningsrätten.¹⁰⁴ Ett omedelbart omhändertagande kan dock ske om det är sannolikt att barnet behöver beredas vård och rättens beslut inte kan avvaktas. Socialnämndens beslut om omedelbart omhändertagande ska underställas förvaltningsrätten inom en vecka.¹⁰⁵

Den första grunden för tvångsvård stöds av 2 § LVU, de så kallade miljöfallen, och kan vidtas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas.¹⁰⁶ I miljöfallen är åldersgränsen för lagens tillämpning 18 år.¹⁰⁷

Miljöfallen tar följaktligen sikte på att skydda barn från att utsättas för risker genom vårdnadshavarens agerande och brister i omsorgen. Den avgörande frågan angående de materiella förutsättningarna för omhändertagande enligt 2 § LVU är vilka risker en situation kan medföra för barns hälsa och utveckling.¹⁰⁸ Uttrycket hälsa och utveckling används för att beskriva barnets fysiska eller psykiska hälsa eller sociala utveckling. Begreppet inrymmer att den unge på grund av brister i hemmiljön riskerar att få sin fysiska hälsa skadad eller utsätts för psykiska lidanden genom föräldrarnas beteende.¹⁰⁹ Det förhållandet att ett barns hemmiljö i kulturellt eller religiöst hänseende avsevärt skiljer sig från de förhållanden som råder i stort i Sverige kan inte i sig berättiga ett omhändertagande. Det krävs alltid att de förhållanden som råder utgör en påtaglig risk att skada barnets hälsa eller utveckling för att ett omhändertagande ska kunna utlösas.¹¹⁰

Enligt 2 § LVU omfattas alla situationer där ett barn utsätts för misshandel i hemmet och syftar till både fysisk och psykisk misshandel. Om det inte är

¹⁰⁴ 4 § LVU.

¹⁰⁵ 7 § LVU.

¹⁰⁶ 2 § 1 st. LVU.

¹⁰⁷ 1 § 2 st. LVU.

¹⁰⁸ Schiratzki (2019), s. 142.

¹⁰⁹ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 2 §, Zeteo.

¹¹⁰ Prop. 1989/90:28, s. 58 f.

fråga om en enstaka överilad handling kan redan en ringa grad av misshandel utgöra en påtaglig risk för den unges hälsa och utveckling. Bedömningar sker från fall till fall men en misshandel av allvarligare slag bör föranleda att unga bereds vård utanför hemmet.¹¹¹ Psykisk misshandel är svårt att definiera men kan avse att den unge tillfogas psykiskt lidande genom systematiska kränkningar, nedvärdering eller terrorisering. Det är således inte fråga om enskilda händelser utan om en relation och ett förhållningssätt som bland annat hindrar utvecklingen av en positiv självbild hos barnet. Till denna grupp hör barn som upplevs negativt av föräldrarna och som ständigt blir känslomässigt avvisade. Ett annat exempel är barn och unga som växer upp i hem där det förekommer våld mellan föräldrarna eller mellan föräldrar och syskon. Om den ena vårdnadshavaren eller syskon hotas, kränks eller misshandlas i ett barns åsyn bör detta kunna räknas som psykisk misshandel för honom eller henne.¹¹²

I första hand avser begreppet otillbörligt utnyttjande att någon av föräldrarna utnyttjar barnet sexuellt. Det kan även syfta till att barnet utnyttjas av en förälder eller med föräldrarnas samtycke i pornografiskt syfte. Vidare kan otillbörligt utnyttjande innebära ett alltför ansträngande kroppsarbete eller att barnet åläggs ett för stort självständigt ansvar för en förälder eller ett syskon.¹¹³

Situationer där barn utsätts för vanvård faller under begreppet brister i omsorgen. Typexempel på brister i omsorgen är att barnet allvarligt missköts i fråga om hygien, kläder, mat eller att föräldrarna inte sörjer för att barnet får lämplig sjukvård. Brister i omsorgen kan också föreligga om barnets behov av känslomässig trygghet och stimulans allvarligt eftersätts till exempel på grund av missbruk eller psykiska störningar hos föräldrarna. Situationer då föräldrarna överlåter ansvaret för barnet på andra personer som inte kan tillförsäkra barnet en trygg uppväxtmiljö täcks även av begreppet. I

¹¹¹ Prop. 1989/90:28, s. 107.

¹¹² Prop. 2002/03:53, s 82; Prop. 1989/90:28 107 f.

¹¹³ Prop. 1989/90:28, s. 107.

förarbetena understryks dock att problem hos föräldrarna i sig inte ska föranleda ett omhändertagande utan det väsentliga är de följder som dessa problem för med sig för barnet.¹¹⁴

Formuleringen något annat förhållande i hemmet tar sikte på missförhållanden i hemmet som i första hand inte beror på vårdnadshavaren själv utan på någon annan person i barnets närhet exempelvis en sambo till vårdnadshavaren.¹¹⁵ Det kan även avse förhållanden där en förälder inte alls knyter an till sitt barn eller lever i en sjuklig symbios med barnet. Med begreppet hemmet menas både föräldrahemmet och annat hem där den unge stadigvarande vistas samt övriga situationer då barnet direkt eller indirekt står under vårdnadshavarens inflytande.¹¹⁶

Den andra grunden för tvångsvård är motiverad av att den unge genom sitt eget beteende utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas. Tvångsvård enligt 3 § LVU, de så kallade beteendefallen, syftar till att skydda den unge mot att han eller hon utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.¹¹⁷ I beteendefallen får tvångsvård beredas den som har fyllt 18 men inte 20 år om vård inom socialtjänsten med hänsyn till den unges behov och personliga förhållanden i övrigt är lämpligare än annan vård.¹¹⁸ Vård med stöd av 3 § LVU ska upphöra senast när de unga fyller 21 år.¹¹⁹

Missbruk av beroendeframkallande medel anges som exempel i 3 § LVU och avser alkohol, narkotika eller därmed jämställda tekniska preparat, till exempel thinner. Regelbundet bruk av sådana preparat kan mycket snart leda till en risk för den unges hälsa eller utveckling eftersom det kan föreligga en

¹¹⁴ Prop. 1989/90:28, s. 107 f.

¹¹⁵ Mattsson (2002), s. 71.

¹¹⁶ Prop. 1989/90:28, s. 108.

¹¹⁷ 3 § 1 st. LVU.

¹¹⁸ 1 § 3 st. LVU.

¹¹⁹ 21 § 3 st. LVU.

påtaglig risk för skada redan i utvecklingen mot en beroendesituation. En längre tids missbruk liksom enstaka bruk av tung narkotika såsom heroin kan innebära en påtaglig risk för att ungas hälsa eller utveckling skadas.¹²⁰ En helhetsbedömning ska göras i det enskilda fallet där den ungas ålder, missbruksmedel, missbrukets omfattning och övriga omständigheter vägs in för att avgöra om det föreligger ett missbruk.¹²¹

Brottslig verksamhet exemplifieras också som en grund för beslut om tvångsvård enligt 3 § LVU. Rena bagatellförseelser och enstaka brott som inte är av allvarlig art faller inte under beskrivningen. För att kunna säga att det föreligger ett vård- och behandlingsbehov med stöd av lagen krävs det att brottsligheten ger uttryck för en bristande anpassning till samhällslivet.¹²²

Socialt nedbrytande beteende syftar till att den unge beter sig på ett sätt som avviker från samhällets grundläggande normer. I förarbetena anges som exempel att den unga begår något eller enstaka brott utan att man talar om brottslig verksamhet. Vidare kan det vara fråga om att unga prostituerar sig, uppträder på sexklubb eller vistas i missbruksmiljöer. Det understryks att beteendet även ska innebära en påtaglig risk att den unges hälsa eller utveckling skadas.¹²³

3.3.3 Sammanfattning

Socialnämnden har ett omfattande ansvar för barn och unga. Som utgångspunkt ska detta ansvar utövas i samförstånd med barn och vårdnadshavare. En rad tvångsåtgärder kan emellertid vidtas om barn eller ungas hälsa och utveckling utsätts för påtagliga risker att skadas genom förhållanden i hemmet eller den unges eget beteende.¹²⁴ En annan

¹²⁰ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 3 §, Zeteo.

¹²¹ Prop. 1979/80:1 del A, s. 583.

¹²² Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 3 §, Zeteo.

¹²³ Prop. 1989/90:28, s. 109.

¹²⁴ Schiratzki (2019), s. 154.

utgångspunkt för vård enligt LVU är att socialtjänstens insatser inte bör bestå längre än nödvändigt. När unga fyller 18 år upphör automatiskt vård enligt 2 § LVU och vård enligt 3 § LVU upphör vid 21 års ålder.¹²⁵ Som avslutning på avsnittet ska tilläggas att LVU-utredningen¹²⁶ har lagt fram ett förslag om en reformerad LVU som är avsedd av vara mer pedagogisk och överskådlig jämfört med dagens. Det syftar till att underlätta för barn och unga att förstå vilka regler som gäller, vilka rättigheter de har och vad de kan förvänta sig av insatserna. Det ställs även tydligare krav på vården för de som ska göra insatser och syftar till att barnrättsperspektivet ska få genomslag för varje barn och ung person som behöver skydd och vård.¹²⁷

3.4 Barn och ungas rätt att komma till tals i LVU-processen

Barn och unga har en absolut rättighet att få komma till tals.¹²⁸ Det finns dock ingen motsvarande skyldighet för dem att framföra sina åsikter.¹²⁹ Rätten att komma till tals regleras i 36 § LVU. Barn som är 15 år eller äldre har rätt att själva föra sin talan i mål och ärenden enligt LVU.¹³⁰ Det betyder att dessa barn har talerätt och processbehörighet. Det senare innebär behörighet för part att själv eller genom ombud vara verksam i processen.¹³¹ Barn som är yngre än 15 år har talerätt och får höras i domstol om han eller hon inte kan antas ta skada av det.¹³² Dessa yngre barn företräds av ett offentligt biträde om det inte antas att behov av biträde saknas.¹³³ Det offentliga biträdet är utan något särskilt förordnande även ungas ställföreträdare i det mål eller ärende som biträdet är förordnat för.¹³⁴ HFD har klargjort att vårdnadshavare inte kan föra

¹²⁵ Schiratzki (2019), s. 151.

¹²⁶ Se SOU 2015:71.

¹²⁷ Ibid, s. 41.

¹²⁸ Ibid, s. 213.

¹²⁹ Prop. 2012/13:10, s. 38.

¹³⁰ 36 § 2 st. LVU.

¹³¹ Ekelöf m.fl. (2015), s. 50.

¹³² 36 § 2 st. LVU.

¹³³ 39 § 1 st. LVU.

¹³⁴ 36 § 3 st. LVU.

barns talan i mål enligt 2 § LVU om det finns motstridiga intressen mellan barn och vårdnadshavare.¹³⁵ Hur långt talerätten sträcker sig och hur den ska utövas när barnet saknar processbehörighet är oklart. Att barn har talerätt innebär inte att de har initiativrätt. Barn och unga kan således inte väcka talan om att bli ställd under vård. Talerätten innefattar dock en rätt att överklaga socialnämndens beslut.¹³⁶

I artikel 12 i barnkonventionen finns principen om barns rätt till delaktighet. Enligt bestämmelsen ska barn beredas möjlighet att, antingen direkt eller genom en representant, höras i alla domstolsförfaranden och administrativa förfaranden som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.¹³⁷ Det bör vidare framgå om och hur barnets åsikter har inhämtats och beaktats. Eftersom artikeln inte innehåller några specifika åldersgränser måste i varje enskilt fall en bedömning göras av barnets ålder och mognad samt anpassa information utifrån den.¹³⁸

Enligt 36 § 1 st. LVU ska unga ges möjlighet att framföra sina åsikter i frågor som rör dem. Den unges inställning ska även så långt som det är möjligt klarläggas på annat sätt om han eller hon inte framför sina åsikter. Ungas inställning och åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad. Nyss nämnda bestämmelse är en anpassning till artikel 12 i barnkonventionen och omfattar alla beslut och åtgärder som vidtas med stöd av LVU. Således ska den unge ges tillfälle att uttrycka sin åsikt oavsett vilken typ av åtgärd som är aktuell. Genom denna möjlighet har unga möjlighet att påverka det beslut som ska fattas samtidigt som de får känna sig delaktiga i utformningen av vården. Detta är en central del av processen eftersom dessa åtgärder många gånger kan vara avgörande för ungas liv och utveckling.¹³⁹

¹³⁵ Schiratzki (2019), 142; Se HFD 2011 ref. 78.

¹³⁶ Prop. 1994/95:224, s. 23.

¹³⁷ Artikel 12 i barnkonventionen.

¹³⁸ Prop. 2012/13:10, s. 37.

¹³⁹ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 36 §, Zeteo.

Skyldigheten att så långt som möjligt ta reda på barnets egen inställning och respektera denna vid beslutfattandet gäller alla beslutssituationer och ingripanden som sker med stöd av LVU. Det är endast i undantagssituationer där beslutstagandet kräver extrem brådska som beslutsfattaren kan underlåta att inhämta den unges inställning i förväg.¹⁴⁰ När det gäller att ge barn och unga möjlighet att komma till tals har socialtjänsten ett stort ansvar. I detta hänseende har även domstolarna ett ansvar. Speciellt yngre barn kan ta skada av att höras i domstol. Exempelvis kan de försättas i svåra lojalitetskonflikter gentemot föräldrarna eller känna ett stort obehag av att höras. I enskilda fall kan förhållandena vara sådana att barnet av någon anledning inte vill eller inte kan framföra sina åsikter. I sådana fall behöver barnets inställning så långt som möjligt klarläggas på annat sätt. Det kan ske genom inhämtande av uppgifter från barnets närstående eller någon annan företrädare för barnet. Vidare kan det göras genom tidigare dokumentation av barnets åsikter. Dessutom är det angeläget att barnets inställning klagörs på ett sätt som iakttar respekten för barnets integritet och självbestämmande i enlighet med principen om barnets bästa.¹⁴¹

Det ska understrykas att en förutsättning för att barn och unga ska kunna framföra sina åsikter är att de har fått relevant information för att sätta sig in i frågan.¹⁴² Informationen bör ges så snabbt som möjligt för att den unge ska kunna ge uttryck för sin inställning tidigt i processen. Det är viktigt då denna inställning ska kunna utgöra en del av bedömningsunderlaget i målet eller ärendet.¹⁴³ Det är främst en uppgift för socialnämnden att information ges. Det ska tilläggas att ta del av information är en möjlighet inte en skyldighet för barn och unga. Även vid bedömningen av vilken information som ska ges till ett barn ska hänsyn tas till ålder, mognad och tidigare kunskaper.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 36 §, Zeteo.

¹⁴¹ Prop. 2012/13:10, s. 38.

¹⁴² SOU 2015:71, s. 213.

¹⁴³ 36 § 1 st. LVU; Prop. 2006/07:129, s. 38.

¹⁴⁴ Lundgren & Sunesson, LVU, kommentaren till 36 §, Zeteo.

I denna fas har nu redogjorts för alla relevanta fakta som behövs för att på bästa sätt kunna tillgodogöra sig resultaten av den empiriska rättsfallsundersökningen som följer i kapitel fyra. Alla tillämpliga rättsregler gällande barns rätt att komma till tals har presenterats. I det följande kapitlet avses undersökningen utgöra ett verktyg för att granska i vilken utsträckning barn och unga kommer till tals i förvaltningsrätten vid tvångsomhändertagande med stöd av 2 § LVU. I undersökningen kommer även granskas vilken påverkan barn och ungas ålder har i frågan om att framföra sina åsikter samt om och hur förvaltningsrätten följer prejudikatet i HFD 2017 ref. 42.

4 Barns rätt att komma till tals i praktiken

4.1 Inledning

Fokus för uppsatsen har hittills varit att utreda vilka rättigheter som tillkommer barn, hur barnrätten har utvecklats och vilka rättsregler som styr processen fram till ett tvångsomhändertagande med stöd av LVU. Vidare har barns rätt att framföra sina åsikter avhandlats som underlag till det fjärde kapitlet. Mot bakgrund av detta är det nödvändigt att granska om och hur barn framför sina åsikter i praktiken. Följaktligen utgörs detta kapitel av en empirisk rättsfallsundersökning. Syftet med undersökningen är att granska rättstillämpningen gällande barns rätt att komma till tals när det förekommer våld i hemmet. Den empiriska undersökningen fokuserar på förekomsten av bifall och avslag av vårdansökningar, om barn kommer till tals, hur barn kommer till tals och vilken betydelse barns ålder har. Studien syftar dessutom till att undersöka om förvaltningsrätten följer det vägledande prejudikatet i HFD 2017 ref. 42.

Rättsfallsdatabasen Karnov användes vid urvalet av domar. Undersökningen är begränsad till att undersöka tvångsvård enligt 2 § LVU med fokus på kriterierna fysisk och psykisk misshandel. Avgränsningen av måltyp är motiverad av det särskilda intresset att undersöka barns rätt att framföra sina åsikter och barn som bevismedel när det rör yngre barn. Det beror på att frågor om praktisk möjlighet och genomförbarhet uppkommer samt värdet av barns röst och yngre barns utsagor som bevismedel. Urvalet av domar är även begränsat till avgöranden från förvaltningsrätten under år 2018. Anledningen till detta är en hypotes om att rättstillämpningen hunnit anpassa sig till prejudikatet i HFD 2017 ref. 42. Urvalet skedde den 27 april 2019 och innehöll sökorden ”2 § LVU”, ”våld i hemmet” samt ”misshandel”. Sökresultaten sorterades efter relevans och de 100 mest relevanta domarna

granskades för att undersöka om de uppfyllde urvalskriterierna. De uppställda kriterierna för urvalet av domar var att målet

- rörde tvångsvård med stöd av 2 § LVU
- innehöll våld i hemmet i form av fysisk eller psykisk misshandel
- avsåg beredande av vård
- avgjordes i förvaltningsrätt under 2018.

Av de 100 granskade domarna uppfyllde 50 alla urvalskriterier och intogs således i undersökningen. Antalet domar anser jag utgöra en god grund för såväl en kvantitativ som en kvalitativ undersökning.

Inledningsvis kommer jag redogöra för HFD 2017 ref. 42 och dess prejudikat. Därefter presenteras undersökningen i tabellform för att tydligt redovisa resultaten. Efter den kvantitativa undersökningen framställs fyra signifikativa domar. Dessa domar utgör undersökningens kvalitativa del och är avsedda att ge en djupare insikt i barns rätt att komma till tals samt att illustrera hur rätten motiverar sina beslut. Den första domen exemplifierar förvaltningsrättens tillämpning av prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 för beredande av vård. I domen bedömde förvaltningsrätten den ungas uppgifter i enlighet med prejudikatet. Den andra domen illustrerar även förvaltningsrättens tillämpning av nämnda prejudikat. I målet fann rätten att den ungas uppgifter gällande fysisk misshandel i hemmet inte kunde tillmätas sådan tyngd att de ensamma kunde ligga till grund för ett omhändertagande. Rätten fann dock att det hade förekommit psykisk misshandel. Den tredje domen redogör för förvaltningsrättens bedömning i ett mål i vilket ansökan om vård avslogs. I målet kom den unga själv till tals i domstolen men ändå ansåg förvaltningsrätten att det inte förelåg ett vårdbehov. I den fjärde och sista domen bedömdes barnet vara för ungt för att höras, vilket tydligt framgick av ombudets ställningstagande under den muntliga förhandlingen. Det understryks att domarna har valts med anledning av att de tydligt påvisar hur förvaltningsrätten dömde i de enskilda fallen. Domarna har utvalts på grundval av rättens domskäl medan de ungas kön eller ålder inte har varit en

parameter i detta hänseende. Av integritetshänsyn till de som berörs av målen och på grund av målens känsliga natur hänvisas inte till förvaltningsrättens målnummer i uppsatsen.

4.2 HFD 2017 ref. 42

Prejudikatet i domen föreskriver att mot bakgrund av lagstiftningens syfte måste även ett yngre barns uppgifter tillmätas sådan tyngd att de ensamma kan ligga till grund för ett beslut om vård enligt LVU.

Med anledning av en anmälan från förskolan att den unga som då var fem år gammal berättat att föräldrarna vid flera tillfällen utsatt henne och hennes syskon för fysiskt våld inleddes en utredning. I samtal hos socialtjänsten berättade flickan att hennes pappa nästan varje dag brukade slå henne med olika tillhyggen eller med öppen hand och att det gjorde ont. Den unga berättade vidare att mamman inte slog henne och att hon brukade gömma sig bakom soffan för att undvika att bli slagen. I senare samtal hos socialtjänsten uppgav den unga att föräldrarna skrek och slogs samt att mamman slagit henne på armen och benet med ett skohorn. Vid efterföljande polisförhör berättade den unga att båda föräldrarna hade slagit henne och syskonen men uppgav senare att det endast var mamman som slog och att hon inte visste varför hon sagt att pappan slagit henne.¹⁴⁵

Den ungas föräldrar och syskon förnekade att det förekommit våld i hemmet. Förvaltningsrätten biföll ansökan och förordnade att beslutet om vård skulle gälla omedelbart. Föräldrarna överklagade beslutet till kammarrätten som fann att de uppgifter den unga lämnat i huvudsak framstod som sannolika. Vid tillförlitlighetsbedömningen konstaterade kammarrätten att den unga hållit fast vid sina uppgifter om våld i hemmet och att det saknades förklaring till varför hon skulle ha hittat på uppgifterna. Hennes berättelse om vem som

¹⁴⁵ HFD 2017 ref. 42, s. 1.

slog hade dock ändrats under utredningens gång. Informationen om misshandeln ansågs även vara vag och odetaljerad. Enligt kammarrätten kunde utredningen inte med tillräcklig säkerhet ge stöd för att de påstådda missförhållandena i hemmet hade den omfattning eller var av den art att det förelåg en påtaglig risk för att den ungas fysiska och psykiska hälsa samt utveckling skulle skadas. Kammarrätten biföll därför överklagandet och avslog nämndens ansökan.¹⁴⁶

Beslutet överklagades till HFD som i sitt avgörande uttalade bland annat följande. LVU är en skyddslagstiftning för utsatta barn. Vad som är bäst för barnet ska vara avgörande för beslut enligt lagen. Vid en konflikt mellan barnets bästa och andra intressen ska hänsynen till barnets bästa ges företräde. Om ett barns uppgifter om misshandel eller andra allvarliga missförhållanden får stöd av utredningen i övrigt kan uppgifterna normalt läggas till grund för slutsatsen att sådana missförhållanden förekommit som krävs för ett tvångsomhändertagande ska kunna ske. Ofta saknas dock annan utredning till stöd för barnets uppgifter om missförhållandena samtidigt som uppgifterna förnekas av föräldrarna. Vid den bedömning av uppgifternas tillförlitlighet som då måste göras ska barnets berättelse väga tungt liksom barnets subjektiva upplevelse av hemförhållandena. Mot bakgrund av lagstiftningens syfte måste även ett yngre barns uppgifter kunna tillmätas sådan tyngd att de ensamma kan ligga till grund för ett beslut om omhändertagande.¹⁴⁷

Vid värderingen av ett barns uppgifter bör beaktas bland annat i vilket eller vilka sammanhang samt på vilket sätt uppgifterna har lämnats, om berättelsen är sammanhängande och konsekvent, om berättelsen är tydlig och detaljrik, om uppgifterna vidhållits, barnets ålder och mognad samt dess förståelse för innebörden av konsekvenserna att uppgifterna lämnas.¹⁴⁸

¹⁴⁶ HFD 2017 ref. 42, s. 1 f.

¹⁴⁷ Ibid, s. 5.

¹⁴⁸ Ibid, s. 5.

Utredningen i målet grundades i allt väsentligt på de uppgifter som den unga själv lämnat i olika sammanhang. Frågan var således om uppgifterna var tillräckligt tillförlitliga för att ligga till grund för ett beslut om tvångsvård. HFD ansåg att den unga hade vidhållit sin berättelse under lång tid och hon föreföll förstå att det var hennes uppgifter som var anledningen till att hon placerats utanför hemmet vid det omedelbara omhändertagandet. Tilltron till berättelsen i sin helhet ansågs inte heller påverkas av att den unga lämnat till viss del motstridiga uppgifter. På grund av detta ansågs det således med tillräcklig grad av säkerhet utrett att de missförhållanden som den unga berättat om också förekommit. Våldet den unga utsatts för i hemmet var att betrakta som misshandel enligt 2 § LVU och händelserna hade inträffat vid upprepade tillfällen samt varit av sådan art och omfattning att de inneburit en påtaglig risk att skada hennes hälsa och utveckling. HFD biföll överklagandena och beredde den unga vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU.¹⁴⁹

Essensen av prejudikatet och rättsfrågan jag vill undersöka konsekvenserna av är följaktligen i vad mån även yngre barns berättelser ensamma kan utgöra tillräckligt bevisunderlag för att uppfylla kriterierna att det föreligger en påtaglig risk för att hälsa eller utveckling skadas. Nedan följer den kvantitativa delen av den empiriska rättsfallsundersökningen.

4.3 Resultatet av undersökningen

4.3.1 Förekomsten av bifall och avslag

En ansökan om tvångsvård enligt LVU kan antingen bifallas eller avslås. För att tvångsvård med stöd av 2 § LVU ska bifallas krävs det att barnets eller den unges hälsa och utveckling utsätts för påtagliga risker att skadas på grund av förhållanden i hemmet.

¹⁴⁹ HFD 2017 ref. 42, s. 6.

Tabell 1		
Bifall	94 %	(47/50)
Avslag	6 %	(3/50)

Tabell 1 visar att bifallet av ansökningar om vård med stöd av 2 § LVU i undersökningen är i en klar majoritet. I de 50 domar som uppfyllde alla urvalskriterier bifölls 47 vårdansökningar medan endast tre avslogs. Det är en mycket hög andel bifall vilket kan förklaras av dels antalet domar i undersökningen, dels typen av mål undersökningen innefattar. Utredningen är, som tidigare påpekats, avgränsad till att undersöka vård med stöd av 2 § LVU i samband med fysisk och psykisk misshandel, och resultaten kommer således endast vara applicerbara på mål innehållande dessa typer av missförhållanden i hemmet.

4.3.2 Hänvisning till HFD 2017 ref. 42

En intressant aspekt av rättsfallsundersökningen är att granska om förvaltningsrätten tillämpar prejudikatet i HFD 2017 ref. 42.

Tabell 2		
Hänvisades till i domskälen	62 %	(31/50)
Hänvisades inte till i domskälen	38 %	(19/50)

I tabell 2 redogörs för antalet hänvisningar till HFD 2017 ref. 42 i de utvalda domarna. Det förekom hänvisningar till prejudikatet i merparten av de mål som granskades vilket talar för att rättstillämpningen har anpassat sig till praxis. Vid bedömningen om det förelåg ett vårdbehov i de mål som refererade till HFD:s avgörande beaktade samtliga förvaltningsrätter prejudikatet. Även i vissa domskäl där prejudikatet inte hänvisades till explicit tog rätten hänsyn till dess prejudicerande verkan. Det innebär att det vid bedömningen av ett barns uppgifter i stor utsträckning beaktas i vilket eller vilka sammanhang och på vilket sätt uppgifterna har lämnats, om

berättelsen är sammanhängande och konsekvent, om berättelsen är tydlig och detaljrik, om uppgifterna vidhållits, barnets ålder och mognad samt dess förståelse för innebörden och konsekvenserna av att uppgifterna lämnas. Rättstillämpningen får därmed anses följa det vägledande avgörandet i hög grad.

4.3.3 Åldersfördelningen i undersökningen

Åldersgränsen för vård med stöd av 2 § LVU är 18 år enligt 1 § 2 st. LVU. Det innebär att barn och unga upp till 18 års ålder kan bli föremål för tvångsvård i miljöfallen. Att fler än ett barn omhändertas samtidigt förekommer. Undersökningen innehåller ett flertal mål där syskon omhändertas tillsammans. I de 50 mål som utgör undersökningen var det totala antalet barn 76.

Tabell 3		
Antal barn	76	
0–4 år	24 %	(18/76)
5–9 år	25 %	(19/76)
10–14 år	32 %	(24/76)
15 år –	19 %	(15/76)

I undersökningen förekom barn och unga i åldrarna 10–14 år i störst utsträckning. En anledning till att undersökningen begränsades till vård med stöd av 2 § LVU var att få möjlighet att undersöka hur de yngsta barnen kommer till tals när det förekommer våld i hemmet. De yngsta barnen mellan 0–4 år utgör nästintill en fjärdedel av undersökningen liksom åldersgruppen 5–9 år medan unga 15 år och äldre utgör ungefär en femtedel av underlaget. Antalet barn i de olika åldersgrupperna kommer att påverka resultatet fortsättningsvis. Åldersgrupperna kommer därför att behandlas separat i den sjätte och åttonde tabellen.

4.3.4 Om barn och unga kommer till tals

Barn och ungas rätt att framföra sina åsikter har behandlats ovan under avsnitt 3.4. Kort ska dock upprepas att barn och unga har rätt att komma till tals. Det föreligger dock ingen motsvarande skyldighet för barn och unga att uttrycka sina åsikter.

Tabell 4		
Kom till tals	76 %	(58/76)
Kom inte till tals	24 %	(18/76)

I tabell 4 redogörs för andelen barn och unga som kom till tals i undersökningen. Tabellen visar att en hög andel barn och unga uttryckte sina åsikter. Av de 76 barn och unga som ingår i undersökningen kom 58 till tals på något sätt. Med hänsyn till att barn och unga har rätt att uttrycka sina åsikter gällande insatser och åtgärder som berör dem är andelen på 76 % ett positivt resultat. Resultatet innebär att dessa barn har fått vara delaktiga i processen och följaktligen kunnat utkräva sina rättigheter samt påverka beslutet.

4.3.5 Åldersfördelningen av barn och unga som kommer till tals

En intressant aspekt av undersökningen är vilken åldersgrupp sett till andelen som kommer till tals i störst utsträckning. Följande tabell redogör för hur stor andel varje åldersgrupp utgör av de barn och unga som framförde sina åsikter.

Tabell 5		
0–4 år	3 %	(2/58)
5–9 år	31 %	(18/58)
10–14 år	42 %	(24/58)
15 år –	24 %	(14/58)

Tabell 5 visar relationen mellan barn och ungas ålder och huruvida de kom till tals. Resultatet är starkt påverkat av antalet barn i varje åldersgrupp. Det kan dock utläsas att de yngsta barnen kom till tals i mycket liten utsträckning. För att komma runt problematiken med olika antal barn och unga i varje åldersgrupp behandlas grupperna separat i tabell 6 för att kunna utläsa ett mer realistiskt resultat.

4.3.6 Ålderns relevans för att komma till tals

Med hänsyn till resultatet i tabell 5 kan konstateras att ålder spelar en betydande roll för barn och ungas möjlighet att komma till tals. Ett antagande innan undersökningen påbörjades var att högre ålder skulle sammanhänga med en ökad andel av barn och unga som kom till tals.

Tabell 6			
	Antal barn	Kom till tals	Procent
0–4 år	18	2	1 %
5–9 år	19	18	95 %
10–14 år	24	24	100 %
15 år –	15	14	93 %

Tabell 6 redogör för hur stor andel barn och unga i varje åldersgrupp som kom till tals inom ramen för undersökningen. I alla åldersgrupper, med undantag för åldrarna 0–4 år, är andelen barn och unga som framförde sina åsikter mycket hög. Barn i åldersgruppen 0–4 år kom till tals endast i 1 % av målen medan 95 % av barn och unga i åldersgruppen 5–9 år uttryckte sina

åsikter på något sätt. I åldersgruppen 10–14 år kom alla barn till tals. Likaledes kom 95 % av de unga 15 år eller äldre till tals i undersökningen vilket också är en hög andel.

4.3.7 Hur barn och unga kommer till tals

Barn och unga kan komma till tals på flera olika sätt. Det kan ske genom socialnämnden, genom det offentliga biträdet eller genom den unge själv. De har således flera möjligheter att göra sina åsikter hörda och de olika sätten utesluter inte varandra.

Tabell 7		
Socialnämnden	81 %	(48/58)
Ombud/ställföreträdare	32 %	(19/58)
Barnet/den unge själv	14 %	(8/58)

Tabell 7 visar tydligt att barn och unga i undersökningen främst kom till tals genom socialnämnden. Av de 58 barn och unga som kom till tals uttryckte 81 % av dem sina åsikter genom socialnämnden. Det är en stor skillnad jämfört med de 32 % som framförde sina åsikter genom sitt ombud och de 14 % som kom till tals själva. Resultatet tyder på att det är enklast för barn och unga att till nämnden berätta om och förmedla sin syn på situationen i hemmet.

4.3.8 Ålderns relevans för hur barn och unga kommer till tals

För att undersöka ålderns betydelse för hur barn och unga kommer till tals granskas nedan på vilket sätt åldersgrupperna uttryckte sina åsikter.

Tabell 8				
	0–4 år	5–9 år	10–14 år	15 år –
Socialnämnden	2/58	17/58	21/58	13/58
Ombud/ställföreträdare	1/58	8/58	9/58	3/58
Barnet/den unge själv				8/58

Tabell 8 visar hur varje åldersgrupp kom till tals under processen. Resultatet är baserat på de 58 barn och unga som framförde sina åsikter i undersökningen. Ett barn kan komma till tals flera gånger under processen. Samma barn kan således ha kommit till tals själv, genom socialnämnden och genom sitt ombud. Resultatet följer tidigare tabeller och visar på en liknande andel som kom till tals i den yngsta åldersgruppen. På samma sätt kom en hög andel av unga till tals i åldersgrupperna 5–9 år och 10–14 år. Tabellen visar dock ett intressant resultat, förekomsten av att den unge själv uttrycker sina åsikter. Det framgår av tabellen att endast unga 15 år och äldre kom till tals själva. Av de 15 unga i åldersgruppen 15 år och äldre uttryckte åtta sina åsikter själva.¹⁵⁰

Nedan följer den kvalitativa delen av den empiriska rättsfallsundersökningen. Den är avsedd att ge en djupare uppfattning av barns rätt att framföra sina åsikter och exemplifiera hur rätten motiverar sina beslut.

4.4 Förvaltningsrätten i Stockholm mål 1

I målet var, efter omedelbart omhändertagande, fråga om den unga snart fem år gammal skulle beredas vård enligt 1 och 2 §§ LVU. Av utredningen framgick efter anmälan från skolkuratoren att den unga berättat om fysisk och psykisk misshandel i hemmet. Den unga berättade att hennes pappa slog henne med öppen handflata mot huvudet och andra delar av kroppen samt att det hade hänt att han slagit henne med olika tillhyggen. Hon hade även

¹⁵⁰ Se avsnitt 4.3.3.

berättat för skolkuratoren om ett tillfälle då hennes pappa tagit sig in i hennes rum under natten och vridit om hennes arm så att hon skadades. Med anledning av detta hölls hon hemma från skolan under två veckor. Enligt skolkuratoren var den unga fortfarande märkbart påverkad av händelsen när hon berättade om den. Det framkom också i utredningen att den ungas syster slog henne ungefär varannan vecka med öppen hand, knytnävsslag och sparkar samt utövade kontroll över henne genom utpressning. Flickan ansågs vara ständigt medveten om att hon riskerade att straffas med våld om hon misskötte sig.¹⁵¹

I sin bedömning inledde förvaltningsrätten med att konstatera att utredningen vad gällde samtliga förhållanden grundades i allt väsentligt på de uppgifter den unga själv lämnat. Under förhandlingen förnekade föräldrarna helt att det skulle ha förekommit någon form av våld mot dottern i hemmet. Förvaltningsrätten underströk att det var den unga som självmant sökt upp skolkuratoren för att berätta om våld och hot i sin hemmiljö. Hennes berättelse innehöll detaljer om våldet, berättelsen var spontan och den unga gav under samtalet intrycket av att fortfarande vara påverkad av vissa händelser. Hon berättade även i samtal med sin ställföreträdare om det våld och de hot hon utsatts för.¹⁵²

I enlighet med HFD 2017 ref. 42 ansåg förvaltningsrätten att den unga på ett tillräckligt detaljerat, spontant och konsekvent sätt beskrivit hoten och våldet hon varit utsatt för dels av sina föräldrar, dels av sin äldre syster. Förvaltningsrätten behöll denna inställning även efter att den unga tagit tillbaka en del av uppgifterna hon lämnat initialt. Under målets utredning hade det nämligen framkommit i samtal med socialnämnden att flickans föräldrar velat att hon skulle ta tillbaka sina uppgifter och att den unga inte ville skapa några problem för sin familj. Mot denna bakgrund bedömde

¹⁵¹ Förvaltningsrätten i Stockholm mål 1, s. 8 f.

¹⁵² Ibid, s. 9 f.

förvaltningsrätten att återtagandet av uppgifterna inte framstod som trovärdigt utan snarare motiverat av hennes vilja att inte skapa problem för sin familj.¹⁵³

Förvaltningsrätten fann således att det med tillräcklig grad av säkerhet var utrett att den fysiska och psykiska misshandel som den unga varit utsatt för utgjorde en påtaglig risk för att hennes hälsa och utveckling skulle skadas.¹⁵⁴

4.5 Förvaltningsrätten i Göteborg mål 2

Efter omedelbart omhändertagande av den unga var fråga i målet om hon skulle beredas vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU. Socialtjänsten anförde att den unga som var 11 år gammal hade utsatts för fysisk och psykisk misshandel i sin hemmiljö. Det fanns starka begränsande normer om hur hon skulle vara klädd, vem hon fick umgås med och vad hon var tillåten att göra på sin fritid. Därtill angavs att den unga var könsstympad sedan tidig ålder. Utredningen visade på starka tecken att den unga levde i en hederskodex med starkt begränsad frihet där normerna upprätthölls genom hot och våld från det egna nätverket.¹⁵⁵

Den unga som kom till tals i utredningen och genom sin ställföreträdare uttryckte en rädsla för att hennes mamma skulle skada henne och var tydlig med att hon inte ville återvända hem. Mamman motsatte sig vårdansökan och bestred att hon hade misshandlat sin dotter. Ytterligare anförde hon att det inte hade presenterats någon skriftlig stödbevisning eller vittnen och att det framgick av utredningen att flickan vid flera tillfällen talat osanning. Den ungas mamma bestred även de kränkande begränsningarna, kontrollen av dottern och ansåg att hänsyn måste tas till att familjen kommer från en annan kultur, vilket till viss del kan påverka uppfostran.¹⁵⁶

¹⁵³ Förvaltningsrätten i Stockholm mål 1, s. 10.

¹⁵⁴ Ibid, s. 10 f.

¹⁵⁵ Förvaltningsrätten i Göteborg mål 2, s. 3.

¹⁵⁶ Ibid, s. 4 f.

Förvaltningsrätten konstaterade inledningsvis vad gällde förekomsten av fysisk misshandel att det inte fanns, utöver den ungas uppgifter, någon stödbevisning i form av exempelvis vittnesmål eller observerade skador hos flickan. Vidare hänvisade rätten till HFD 2017 ref. 42 och anförde att ett barns uppgifter ensamt kan läggas till grund för ett omhändertagande enligt LVU under förutsättning att uppgifterna bedöms som tillförlitliga. Som ovan nämnts har HFD fastställt att vid bedömningen av ett barns uppgifter bör hänsyn tas till i vilket eller vilka sammanhang och på vilket sätt uppgifterna har lämnats, om berättelsen är sammanhängande och konsekvent, om berättelsen är tydlig och detaljrik, om barnet har hållit fast vid uppgifterna, barnets ålder och mognad samt dess förståelse för innebörden och konsekvenserna av att uppgifterna lämnas.¹⁵⁷

Den unga hade berättat om fysisk misshandel i hemmet för skolpersonal, nämnden och vid polisförhör. Förvaltningsrätten ansåg dock att det saknades en mer detaljerad redogörelse för vad hon hade berättat och hur uppgifterna hade kommit fram. Nämnden kunde inte heller utveckla detta vid den muntliga förhandlingen. Mamman bestred påståendena om fysisk misshandel i hemmet och uppgav att den unga hade hittat på detta. Utredningen i målet gav stöd för att flickan vid vissa tillfällen inte hade talat sanning. Med anledning av ovan bedömde förvaltningsrätten att hennes uppgifter inte kunde tillmätas sådan tyngd att de ensamma kunde ligga till grund för ett omhändertagande. Således visade inte nämnden att den unga utsatts för fysisk misshandel.¹⁵⁸

Förvaltningsrätten ansåg dock att det inte fanns skäl att ifrågasätta de uppgifter som den unga lämnat avseende de begränsningar som mamman upprätthöll genom hot och kränkningar. Förhållandena i flickans hemmiljö i form av hot, kränkningar, stora begränsningar i hur hon tilläts leva samt brist på förståelse och stöttning utgjorde enligt förvaltningsrättens bedömning såväl psykisk misshandel som brister i den känslomässiga omsorgen vilka

¹⁵⁷ Förvaltningsrätten i Göteborg mål 2, s. 7.

¹⁵⁸ Ibid, s. 7.

medförde en påtaglig risk för hennes hälsa och utveckling. Följaktligen bereddes den unga vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU.¹⁵⁹

4.6 Förvaltningsrätten i Göteborg mål 3

Fråga i målet var om den unga 15 år gammal skulle beredas vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU. Efter omedelbart omhändertagande ansökte nämnden om vård. Nämnden anförde att den ungas hälsa och utveckling utsattes för en påtaglig risk att skadas genom fysisk och psykisk misshandel samt brister i omsorgen.¹⁶⁰

Utredningen inleddes med anledning av anmälningar till socialjouren och polisen om att flickan hade blivit slagen med en gardinstång av sin mamma. Föräldrarna medgav att den unga blivit slagen men lade även en del av skulden på henne. De påtalade även det som problematiskt att dottern hade kontakter på sociala medier. Av tidigare utredningar och insatser framkom att den unga hade regler som inte hörde till de vanliga. Familjens regler innebar en begränsning av flickans livsutrymme som enligt nämnden utgjorde psykisk misshandel. Hon fick exempelvis inte vara ute när det var mörkt, var tvungen att komma direkt hem från skolan och fick sin telefon kontrollerad av sin storebror.¹⁶¹

Föräldrarna motsatte sig ansökan och anförde att våldshändelsen var en isolerad händelse. De framhöll även att dottern inte hade ovanligt begränsade regler eller att de kontrollerade hennes telefon. Den unga medgav vård enligt 2 § LVU men anförde att hon inte längre kände en rädsla för att flytta hem eller att hon skulle utsättas för fysiskt våld igen.¹⁶²

¹⁵⁹ Förvaltningsrätten i Göteborg mål 2, s. 9 f.

¹⁶⁰ Förvaltningsrätten i Göteborg mål 3, s. 3.

¹⁶¹ Ibid, s. 3.

¹⁶² Ibid, s. 5 f.

Förvaltningsrätten inledde sin bedömning med att konstatera att det inte fanns något i utredningen som visade att våld förekommit vid andra tillfällen än vid incidenten med gardinstången. Därtill hade den unga vid flera tillfällen under utredningens gång och vid den muntliga förhandlingen uppgivit att hon inte var rädd för att utsättas för fysiskt våld vid ett återvändande till hemmet. Vidare underströks att även om förvaltningsrätten såg allvarligt på att det överhuvudtaget hade utövats våld mot den unga var det, utifrån vad som framkommit om den aktuella händelsen och våldets omfattning och karaktär, inte tillräckligt för att ensamt kunna utgöra en påtaglig risk för hennes hälsa och utveckling på så sätt som krävs för vård enligt LVU. Vid den bedömningen beaktade rätten särskilt att den unga vid flera tillfällen uppgivit att hon inte var orolig för att utsättas för ytterligare fysiskt våld om hon skulle återvända till familjen.¹⁶³

Det framkom i målet att den unga hade vissa restriktioner. Förvaltningsrätten ansåg emellertid inte att det framkommit några konkreta uppgifter som visade att inskränkningarna i flickans liv gick betydligt utöver vad som ansågs rimligt för vilken 15-årig flicka som helst. Sammantaget ansåg förvaltningsrätten att det framkommit omständigheter som tydde på att vissa hedersrelaterade och patriarkala normer rådde i familjen och att dessa kunde vara till men för den unga. Rätten fann det dock inte visat att missförhållandena var av sådan karaktär eller omfattning att de kunde läggas till grund för tvångsvård enligt LVU. Därmed avslog förvaltningsrätten ansökan om att den unga skulle beredas vård med stöd av 2 § LVU.¹⁶⁴

4.7 Förvaltningsrätten i Stockholm mål 4

Efter omedelbart omhändertagande var fråga i målet om barnet snart fyra år skulle beredas vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU. Som grund för sin ansökan framhöll nämnden att det på grund av fysisk och psykisk misshandel samt

¹⁶³ Förvaltningsrätten i Göteborg mål 3, s. 8 f.

¹⁶⁴ Ibid, s. 10 f.

brister i omsorgen fanns en påtaglig risk för att barnets hälsa och utveckling skulle skadas.¹⁶⁵

Nämnden anförde att det framkommit under utredningen att pappan varit utsatt för långvarigt och allvarligt våld från mamman. Vid tillfället var mamman föremål för en förundersökning rörande misshandel av barnet. Pappan berättade att mamman utsatt sonen för våld under större delen av hans liv. Vidare angav pappan att han inte hade förmått att skydda barnet från att utsättas för våld eller från att bevittna våld mot pappan, vilket i sig utgör psykisk misshandel.¹⁶⁶

Pappan motsatte sig vård enligt LVU och anförde att vårdbehovet kunde tillgodoses genom frivilliga insatser. Han delade nämndens oro i väsentliga delar vad gällde bristerna i omsorgen samt fysisk och psykisk misshandel men framhöll att det inte förelåg några omsorgsbrister från hans sida. Vidare ansåg pappan att han hade gjort vad han kunnat för att skydda sonen från att bevittna och utsättas för mammans våld. Han hade bland annat ansökt om ensam vårdnad, kontaktförbud gentemot mamman och flyttat till skyddat boende. Även pojken mamma bestred bifall till ansökan och anförde att hon inte alls delade den bild av hemmet som beskrevs i målet. Hennes inställning var att det inte förekommit våld i hemmet, åtminstone inte i den omfattning som gjordes gällande i målet. Mamman medgav dock att hon vid något enstaka tillfälle utdelat ett slag mot sonens fingrar i uppfostringssyfte men inte för att skada honom. Dessutom ansåg mamman att det förekommit många missuppfattningar i utredningen på grund av tolkningsproblem.¹⁶⁷

Den unges ställföreträdare och offentliga ombud medgav bifall till ansökan. Ombudet anförde att pojken på grund av sin ringa ålder inte velat prata mycket om familjens situation. Vidare ansåg ombudet att det inte var lämpligt

¹⁶⁵ Förvaltningsrätten i Stockholm mål 4, s. 3.

¹⁶⁶ Ibid, s. 3.

¹⁶⁷ Ibid, s. 3 f.

att ställa för ingående frågor rörande detta.¹⁶⁸ Förvaltningsrätten gjorde ingen bedömning om barnet borde ha hörts och lade vikt vid pappans redogörelse om våldet i hemmet. Rätten ansåg att det fanns en påtaglig risk för att den unges hälsa och utveckling skulle skadas på grund av fysisk och psykisk misshandel samt brister i omsorgen och biföll således nämndens vårdansökan.¹⁶⁹

I detta skede har alla relevanta fakta och den empiriska rättsfallsundersökningen presenterats. I det fjärde kapitlet har HFD 2017 ref. 42, den kvantitativa och kvalitativa undersökningen framställts. Den kvantitativa delen har fokuserat på det större perspektivet av frågeställningarna och den kvalitativa delen på argumentationen och motiveringarna för rättens ställningstaganden. I det femte och avslutande kapitlet kommer resultaten från undersökningen att analyseras och de slutsatser som går att dra kommer att presenteras.

¹⁶⁸ Förvaltningsrätten i Stockholm mål 4, s. 4.

¹⁶⁹ Ibid, s. 6 ff.

5 Analys

5.1 Inledning

Syftet med denna uppsats var att klarlägga barns rättigheter att komma till tals vid LVU utifrån ett barnrättsperspektiv. Vidare omfattade syftet att undersöka och utvärdera rättstillämpningen med utgångspunkt i HFD:s prejudikat i HFD 2017 ref. 42. Frågeställningarna i det inledande kapitlet var följande.

- I vilken utsträckning och på vilket sätt kommer barn och unga till tals vid tvångsomhändertagande med stöd av 2 § LVU i samband med fysisk och psykisk misshandel i hemmet?
- Vilken påverkan har barn och ungas ålder i frågan om att framföra sina åsikter?
- Följer förvaltningsrätten prejudikatet i HFD 2017 ref. 42?

Frågeställningarna gav tillfälle och krävde en granskning av barnrättens utveckling, barns grundläggande rättigheter, rättighetsbegreppet och LVU-processen. Syftet och frågeställningarna gjorde det möjligt att undersöka tvångsvårdslagstiftningen och hur vi ser på barn som individer idag. Av uppsatsen går att konstatera att det har skett oerhört mycket i tvångsvårdslagstiftningen men frågan är om praxis hinner med i utvecklingen.

I detta avslutande kapitel kommer fokus ligga på att besvara frågeställningarna och analysera de fakta som framställts i uppsatsen. Även resultaten från den empiriska undersökningen kommer att analyseras. Frågeställningarna är de viktigaste utgångspunkterna och utgör kärnan av analysen. Vidare kommer analysen att kompletteras av de slutsatser som går att dra i förhållande till syftet med uppsatsen.

5.2 Förekomsten av bifall och avslag jämfört med HFD 2017 ref. 42

Den empiriska rättsfallsundersökningen visar på en hög andel bifall av ansökningarna om tvångsvård.¹⁷⁰ Som ovan nämnts kan en förklaring till detta vara antalet granskade domar men även den typ av mål undersökningen är avgränsad till. I undersökningen har fokus legat på miljöfallen i 2 § LVU och endast på de två kriterierna fysisk och psykisk misshandel i hemmet som grund för tvångsvård. Utifrån resultaten framgår det tydligt att förvaltningsrätten är benägen att besluta om tvångsvård när det bedöms förekomma våld i hemmet. Det kan förklaras av barn och ungas påtagliga risk att skadas av den våldsamma situationen. Vidare kan konstateras att barn och unga löper en speciell risk att skadas när de utsätts för eller tvingas bevittna våld i sitt hem. Barn och ungas hem borde få vara en central och trygg miljö i vilken deras hälsa och utveckling främjas.

Förvaltningsrättens tillförlitlighetsbedömning av barn och ungas uppgifter kan vara ytterligare en förklaring till den höga andelen bifall i undersökningen. I stor utsträckning bedömer rätten barn och ungas uppgifter om våld som tillförlitliga. Frekvent grundas socialnämndens utredning och vårdansökan på uppgifter om våld som barn och unga har lämnat. I fall där dessa uppgifter om fysisk eller psykisk misshandel får stöd av utredningen i övrigt leder det normalt till bedömningen att det förekommit våld i hemmet på så sätt som anges i 2 § LVU.

I mål där det saknas stödbevisning till uppgifterna om våld görs bedömningen på grundval av de ungas uppgifter. Det ska understrykas att föräldrarna ofta förnekar uppgifter om våld i hemmet. Vid en situation som denna måste därför barn och ungas berättelser vägas mot det som deras föräldrar har berättat. De ungas berättelse och subjektiva upplevelse av hemförhållandena,

¹⁷⁰ Se avsnitt 4.3.1.

ska som ovan nämnts, väga tungt vid bedömningen av tillförlitligheten av de uppgifter som lämnats. Vid denna bedömning krävs det att föräldrarnas berättelse vederlägger den unges uppgifter för att rätten ska avslå vårdansökan. Att ungas berättelser väger tungt i bedömningen visar sig också i undersökningens resultat i form av den höga andelen bifall.

Av undersökningen går att utläsa de viktigaste kriterierna för rättens bedömning av barn och ungas uppgifter. Stor tillförlitlighet ges berättelser som är sammanhängande, konsekventa, detaljrika och tydliga. Dessa krav återfinns i HFD 2017 ref. 42 vilket hänvisades till i 62 % av målen i undersökningen.¹⁷¹ I förvaltningsrätten i Stockholm mål 1 följdes prejudikatet.¹⁷² I målet beslutades om tvångsvård med anledning av att den unga på ett tillräckligt detaljerat, spontant och konsekvent sätt beskrivit hot och våld i hemmet. Essensen av målet var att flickans berättelse uppfyllde alla krav uppställda i HFD:s prejudikat. Det är dessa kriterier som avgör vilken grad av tillförlitlighet som ska tillkomma ett barn. Vikten av detaljrikedom påvisades även i förvaltningsrätten i Göteborg mål 2.¹⁷³ I målet fann förvaltningsrätten att det saknades en mer detaljerad redogörelse för vad den unga hade berättat om förekomsten av fysiskt våld i hemmet och hur uppgifterna hade kommit fram. På grund av detta bedömde förvaltningsrätten att flickans uppgifter inte kunde tillmätas sådan tyngd att de ensamma kunde ligga till grund för ett omhändertagande. Det går således att konstatera att prejudikatet slår fast vad som ska präglade ett barns berättelse om våld i hemmet. Om dessa kriterier inte uppfylls anses inte berättelsen tillräckligt tillförlitlig för att ensamt ligga till grund för ett beslut om vård. Prejudikatet är tydligt och kraven måste anses lätta att tillämpa för förvaltningsrätten som också gör det flitigt.

Förvaltningsrätten i Göteborg mål 3 särskiljer sig från de andra domarna i den kvalitativa delen av undersökningen och är mycket intressant ur ett

¹⁷¹ Se avsnitt 4.3.2.

¹⁷² Se avsnitt 4.3.

¹⁷³ Se avsnitt 4.4.

rättstillämpningsperspektiv.¹⁷⁴ I målet avslog förvaltningsrätten nämndens vårdansökan och igen återfanns kraven på en konkret och detaljrik berättelse. Vid sin bedömning beaktade rätten särskilt att den unga vid flera tillfällen uppgivit att hon inte var orolig för att utsättas för ytterligare fysiskt våld vid ett återvändande till sin familj. I enlighet med prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 ansågs flickans berättelse tillförlitlig men inte i syfte att besluta om vård enligt LVU. I motsats lades den ungas berättelse till grund för att avslå vårdansökan. Det är en intressant tillämpning av prejudikatet men det kan samtidigt ifrågasättas om HFD avsåg att en sådan tillämpning skulle vara möjlig. Som ovan nämnts föreskriver prejudikatet att mot bakgrund av lagstiftningens syfte måste även ett yngre barns uppgifter tillmätas sådan tyngd att de ensamma kan ligga till grund för ett beslut om vård enligt LVU. Frågan är vad HFD syftar till med ”ett beslut om vård enligt LVU”. Kan även ett yngre barns uppgifter ensamma ligga till grund för ett beslut att avslå en vårdansökan eller gäller prejudikatet endast när rätten beslutar att omhänderta ett barn med stöd av LVU? Det är en fråga för framtiden att se hur HFD ställer sig till tillämpningen av prejudikatet i samband med avslag av vårdansökningar.

En annan intressant aspekt av bedömningen av barn och ungas berättelser är att deras ursprungliga uppgifter om våld i hemmet beaktas i större utsträckning än efterkonstruktioner. Det var vanligt förekommande i undersökningen att barn och unga initialt berättade om våld i hemmet men sedan drog tillbaka uppgifterna. I ett flertal av dessa mål lade förvaltningsrätten vikt vid de ungas uppgifter om våld samtidigt som det anfördes att tillbakadragandet av uppgifterna lämnades utan beaktan.¹⁷⁵ Att barn och unga ändrar sina uppgifter kan förklaras av att det kan vara svårt för dem att inse allvaret i situationen innan de möter sina föräldrar i domstolen. Det kan också förklaras av att de unga löper stor risk att hamna i en lojalitetskonflikt och inte vill förarga sina föräldrar eller försätta dem i en problematisk situation. I dessa fall är det positivt att

¹⁷⁴ Se avsnitt 4.5.

¹⁷⁵ Se avsnitt 4.3.

tillförlitlighetsbedömningen görs med hänsyn till denna problematik. Det kan självklart finnas olika orsaker till att barn och unga tillbakavisar sina egna uppgifter men det måste anses angeläget att rätten är medveten om att ungas beroendeställning till sina föräldrar kan vara en faktor som leder till en lojalitetskonflikt.

En logisk följd av resonemanget ovan är att prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 har fått brett genomslag. Undersökningens resultat visar tydligt på att även yngre barns uppgifter om våld i hemmet ensamma kan ligga till grund för ett beslut om omhändertagande. Det baseras på att en mycket hög andel av de yngre barnen kom till tals i relation till andelen bifall av vårdansökningarna. Prejudikatet har följaktligen påverkat rättstillämpningen gällande bedömningen av fysisk och psykisk misshandel i hemmet. Det går att härleda ur mängden hänvisningar till prejudikatet i förvaltningsrättens domskäl och ur argumentationen kring att barn och ungas uppgifter om våld i hemmet ges stor tyngd i praktiken. Det styrks av att barn och ungas uppgifter ensamt kan leda till slutsatsen att det med tillräcklig grad av säkerhet finns en påtaglig risk för skada. Denna hållning stämmer väl överens med praxis vilket skapar förtroende för förvaltningsdomstolarna och bidrar till att göra barn och unga delaktiga i frågor som rör dem.

Avslutningsvis kan den höga andelen bifall synas tyda på att förvaltningsrätten tar allvarligt på sin roll som skyddsgivare. I många av de granskade målen underströk förvaltningsrätten att LVU är en skyddslagstiftning och detta synsätt speglar rättstillämpningen samt den höga andelen bifall. Att LVU är en skyddslagstiftning syftar till att motverka att barn far illa och därmed står barnets intresse i främsta rummet. Det kan således antas att förvaltningsrätten vid tillförlitlighetsbedömningen av barn och ungas uppgifter beaktar att en felaktig bedömning kan ta ifrån de unga samhällets skydd från en våldsamt hemmiljö.

5.3 Ålderns relevans för att komma till tals

Tabell 4 i undersökningen visar att andelen barn och unga som kom till tals i undersökningen var 76 %.¹⁷⁶ Det innebär att omkring tre fjärdedelar av de unga på något sätt framförde sina åsikter. Tabell 6 ovan redogör för hur stor andel av barn och unga i de fastställda åldersgrupperna som kom till tals. I alla grupper, med undantag för åldrarna 0–4 år, är andelen som uttryckte sina åsikter mycket hög.¹⁷⁷

Resultaten beträffande barn och unga i åldersgrupperna 0–4 år och 15 år eller äldre var förväntade. Barn under fem år kommer sällan till tals i mål enligt LVU och det anses ofta olämpligt att ställa för ingripande frågor till så pass unga barn. Det ska tilläggas att de som är yngre än 15 år i praktiken får höras i domstol, om han eller hon inte kan antas ta skada av det. Det sker dock sällan för barn i åldersgruppen 0–4 år på grund av den stress och press som kan infinna sig hos de yngsta barnen. De äldsta barnen, 15 år och över, kom som förväntat till tals i hög utsträckning. Det kan förklaras av processbehörigheten, det vill säga att de har rätt att själva föra sin talan i mål och ärenden enligt LVU. Förutom partsstatusen har unga rätt till ombud vilket ska främja deras bästa. Även förutsättningarna för eget deltagande är större för denna åldersgrupp i den mening att de är äldre och mognare.

Det var ett överraskande resultat att 95 % av barn och unga i åldersgruppen 5–9 år kom till tals. Likaså var det oväntat att 100 % av de unga i åldrarna 10–14 år på något sätt uttryckte sina åsikter. Det kan tilläggas att av barnen i åldersgruppen 5–9 år var det ett antal femåringar som uttryckte sina åsikter och berättade om den våldsamma hemmiljön. Ålderns relevans för att komma till tals spelade således en annan roll än vad som förväntades innan undersökningen företogs. Jag antog att resultaten skulle variera beroende på ålder vilket resultaten visade stämde. I samband med detta antog jag dock att

¹⁷⁶ Se avsnitt 4.3.4.

¹⁷⁷ Se avsnitt 4.3.6.

andelen barn och unga som kommer till tals skulle öka successivt i takt med ökad ålder. Det visade sig vara ett felaktigt antagande. Nästan alla barn, med undantag för de yngsta, kom till tals i undersökningen. Det var dock välkomnat att min hypotes inte stämde till fullo då resultatet i undersökningen visade att även yngre barn har goda möjligheter att framföra sina åsikter i praktiken vid beslut om vård enligt 2 § LVU.

Av tabell 7 går att utläsa att barn och unga kom till tals på flera olika sätt. De framförde sina åsikter själva, genom socialnämnden och genom sitt ombud. Tabellen visade tydligt att barn och unga i undersökningen kom till tals genom socialnämnden i störst utsträckning. Av de 58 barn och unga som framförde sina åsikter uttryckte sig 81 % genom socialnämnden.¹⁷⁸ Resultatet tyder på att det är enklast för barn och unga att komma till tals genom nämndens försorg. Det talar också för att socialnämnden gör mest för att ge unga möjlighet att framföra sina åsikter. Med utgångspunkt i att socialtjänsten har ett stort ansvar att ge barn och unga möjlighet att komma till tals måste denna uppgift anses vara väl utförd.

Endast 32 % av de unga kom till tals genom sitt ombud och ställföreträdare. Yngre barns förmåga att utöva någon autonomi är begränsad och deras ställföreträdare ska vara en säkerhet för att processen går rätt till. Nyss nämnda resultat kan således tyckas uppvisa en låg andel om man ser till att ombudet ska verka för barnets bästa. En del i barnets bästa är just att få uttrycka sina åsikter i frågor som rör barnet själv. Frågan är då hur ombudet tillika ställföreträdaren verkligen kan sägas agera för barnets bästa om han eller hon inte klarlägger barnets vilja. Ur denna synvinkel är det angeläget att barn och ungas ombud i framtiden engagerar sig mer i de ungas vilja och åsikter. Problematiken kring detta kan härstamma från att samma person agerar som ombud och ställföreträdare. Om ombudet sägs verka för barnets vilja och åsikter kan ställföreträdaren sägas verka för barnets bästa. I fall där barn eller ungas åsikter inte överensstämmer med ställföreträdarens kan

¹⁷⁸ Se avsnitt 4.3.7.

följaktligen de ungas åsikter åsidosätts och fokus läggs på barnets bästa. Det finns därmed en risk för att barn och unga framför sina åsikter men att de lämnas utan beaktning i processen.

Det framgår av tabell 8 i undersökningen att det endast var unga 15 år och äldre som lämnade uppgifter själva.¹⁷⁹ Det tyder på att yngre barn har en begränsad möjlighet att vara involverade i processen förutom genom sin representation. Det kan verka negativt för barn och ungas chanser att medverka i beslutsfattandet. Det kan samtidigt konstateras att de unga i undersökningen kom till tals genom flera olika representanter. Många uttryckte sina åsikter genom både socialnämnden och genom sitt ombud. Att ha flera möjligheter att göra sin röst hörd har ett egenvärde och verkar för att barn och unga faktiskt kommer till tals. Det kan också leda till att unga lämnar mer information än om de endast hade möjlighet att berätta om sin situation till en person eller för fram informationen själva. Vidare är det möjligt att viss information inte skulle uppenbaras om de unga inte hade olika personer att tala med i olika miljöer och inramningar då det kan antas att alla personer inte har samma möjlighet att skapa en öppen och trygg situation passande ett barn. Det finns följaktligen en positiv effekt av att barn och unga har möjlighet att framföra sina åsikter vid flera tillfällen under processen.

En annan effekt av att barn under 15 år endast kommer till tals genom sina representanter är att barnrättsperspektivet kan försvagas. När barn endast förmedlar sina åsikter genom vuxna tolkas och bedöms vad barnet säger. Det finns således en risk för att uppgifter från barnet som förmedlas genom socialnämnden och ombudet kan vara annorlunda än om barnet själv framför informationen. På grund av det finns en risk för att barn och unga blir beroende av hur vuxna återger deras uppgifter. I förlängningen kan detta få både positiva och negativa effekter för barn och unga. En socialnämnd eller ett ombud kan sälla bland information som den unge har lämnat och förmedla det viktigaste till domstolen. Samtidigt kan de ungas autonomi försvagas av

¹⁷⁹ Se avsnitt 4.3.8.

att de personligen inte deltar i processen. Det går således att konstatera att barn och ungas medverkan i praktiken är komplicerad och mångfacetterad men också mycket skyddsvärd.

Att barn och unga får relevant information för att sätta sig in i processen är en förutsättning för att de ska kunna framföra sina åsikter. Rätten till relevant information är reglerad i 36 § 1 st. LVU. I arbetet med den empiriska undersökningen framkom inte vilken information de unga tagit del av i någon dom. Det är främst en uppgift för socialnämnden att relevant information förmedlas till de unga men borde även vara av intresse för rätten. Framförallt med tanke på att förvaltningsrätten bedömer barns berättelser som tillförlitliga i stor utsträckning och lägger dem till grund för tvångsomhändertaganden. I 36 § 1 st. LVU stadgas även att de ungas inställning så långt som möjligt ska klarläggas på annat sätt om de inte framför sina åsikter. Det är bekymmersamt att det inte framgick av någon dom i undersökningen där barn och unga inte kom till tals vilka åtgärder som vidtagits för att klarlägga deras inställning. I dessa situationer finns det rum för förbättring med tanke på att det är en lagstadgad rättighet för barn och unga men också för att upprätthålla rättssäkerheten under hela processen.

5.4 Slutsatser

Under loppet av 100 år har barnrätten i Sverige genomgått en remarkabel resa. Den har gått från att vara auktoritärt beskyddande till att fokusera på barnets bästa och att inkludera de unga. Synen på barn och unga har också drastiskt förändrats under samma tidsperiod. Tidigare sågs barn som individer utan egna rättigheter med ett stort behov av skydd från sin omgivning. Idag ses barn som individuella rättighetsbärare som ska ha en reell möjlighet att utkräva sina rättigheter.

Denna uppsats har undersökt barn och ungas rätt att komma till tals vid vård med stöd av 2 § LVU. Det går att konstatera att den svenska lagstiftningen är

anpassad till barnkonventionen och utifrån den empiriska rättsfallsundersökningen kan samma sak påstås om rättstillämpningen. Barn och unga, med undantag för de allra minsta barnen, kommer till tals i stor utsträckning vid beslut om vård när det förekommer våld i hemmet. Deras rätt att uttrycka sina åsikter är således en utkrävbar rättighet inte endast i teorin utan även i praktiken. Följaktligen går det även att konstatera att barn och unga kan och vill uttrycka sina åsikter i frågor som rör dem. Att de unga kommer till tals genom flera representanter och olika skeden i processen stöder det. I enlighet med praxis tillfogar förvaltningsrätten barn och ungas uppgifter stor tyngd i sin bedömning. Ytterligare ett konstaterande är att praxis följs i de mål yngre barn framför sina åsikter. Värdet av barns röst är följaktligen stor och även yngre barns utsagor kan utgöra fullgott bevismedel för ett beslut om tvångsvård. Att praxis följs i stor omfattning skapar förutsebarhet och verkar för att skydda barn och unga.

Prejudikatet i HFD 2017 ref. 42 har fått brett genomslag i rättstillämpningen. Det tyder på att tvångsvårdslagstiftningen och rättstillämpningen är i fas med den allmänna utvecklingen i samhället. Jag anser att resultatet av undersökningen och den höga andel barn och unga som kom till tals talar för en bra behandling av de unga vilket i sig är en grundförutsättning för ett friskt samhälle. Det innebär även att LVU lever upp till sitt syfte som en skyddslagstiftning vilket är särskilt viktigt med tanke på den utsatta situation och beroende position barn faktiskt har i samhället.

Barnrätten och tvångsvårdslagstiftningens utveckling har inte bara förbättrat barn och ungas ställning i samhället utan speglar även samhällets nutida syn på människor och mänskliga rättigheter. Att barn har specifika rättigheter anpassade till deras ålder och mognad tyder på att det finns en ökad förståelse för barn och deras förmåga att hantera information samt att själva agera. Resultaten i undersökningen stöder detta och talar för en positiv utveckling i framtiden.

Käll- och litteraturförteckning

KÄLLOR

Utredningsbetänkanden

SOU 1997:116. *Barnets Bästa i främsta rummet. FN:s konventionen om barnets rättigheter i Sverige.*

SOU 1996:111. *Bevakad övergång – Åldersgränser för unga upp till 30 år – rapport från Åldersgränsutredningen.*

SOU 2015:71. *Barn och ungas rätt vid tvångsvård – Förslag till ny LVU.*

Ds 2002:13. *Utöandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser.*

Propositioner

Prop. 1979/80:1, del A. *Socialtjänsten.*

Prop. 1989/90:28. *Vård i vissa fall av barn och ungdomar.*

Prop. 1989/90:107. *Om godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter.*

Prop. 1993/94:117. *Inkorporering av Europakonventionen och andra fri- och rättighetsfrågor.*

Prop. 1994/95:224. *Barns rätt att komma till tals.*

Prop. 1997/98:182. *Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.*

Prop. 2002/03:53. *Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.*

Prop. 2006/07:129. *Utveckling av den sociala barn- och ungdomsvården.*

Prop. 2012/13:10. *Stärkt skydd för barn och unga.*

Prop. 2017/18:186. *Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter.*

Lagrådets yttrande i prop. 2017/18:186. *Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter.*

LITTERATUR

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Pauli, Mikael, *Rättegång – Andra häftet*, 9:1 uppl. Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2015.

Eklund, Hans, 'FN:s Barnkonvention och barns processuella ställning', i: Hollander, Anna, Nygren, Rolf och Olsen, Lena (red), *Barn och rätt – Barn som aktörer*, 1 uppl. Iustus Förlag AB, Uppsala, 2004.

Europeiska unionens byrå för grundläggande rättigheter (FRA) och Europarådet, *Handbok om europeisk rätt rörande barnets rättigheter*, Europeiska unionens publikationsbyrå, Luxemburg, 2016.

Hollander, Anna, 'Att tillvarata barnets rätt och bästa. Om det komplexa uppdraget att företräda barn i rättsliga processer', i: Hollander, Anna, Nygren, Rolf och Olsen, Lena (red), *Barn och rätt – Barn som aktörer*, 1 uppl. Iustus Förlag AB, Uppsala, 2004.

Hollander, Anna, 'Har "barnets bästa" något innehåll som rättslig tolkningsprincip?', i: Brattström, Margareta & Jänträ-Jareborg (red), *För barns bästa – Vänbok till Anna Singer*, 1:1 uppl. Iustus Förlag AB, Uppsala 2017.

Kaldal, Anna, 'Ombud och talerätt för barn i vårdnadstvister', i: Cederborg, Ann-Christin och Warnling-Nerep, Wiweka (red), *Barnrätt – En antologi*, 1:1 uppl. Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2004.

Kleineman, Jan, 'Rättsdogmatisk metod', i: Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red), *Juridisk metodlära*, 2:1 uppl. Studentlitteratur AB, Lund, 2018.

Leviner, Pernilla & Lundström Tommy, 'Om tvångsomhändertagande av barn – en inledning', i: Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (red), *Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner*, 1:2 uppl. Wolters Kluwer Sverige AB, Stockholm, 2017.

Mattsson, Titti, 'Barnrättsperspektivet i tvångsvården för barn och unga', i: Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (red), *Tvångsvård av barn och unga – rättigheter, utmaningar och gränzoner*, 1:2 uppl. Wolters Kluwer Sverige AB, Stockholm, 2017.

Mattsson, Titti, *Barnet och rättsprocessen – Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*, Juristförlaget i Lund, Lund, 2002.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare – ämne, material, metod och argumentation*, 4:1 uppl. Norstedts Juridik, Stockholm, 2018.

Schiratzki, Johanna, *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige – En rättsvetenskaplig undersökning*, 2 uppl. Iustus Förlag AB, Uppsala 2005.

Schiratzki, Johanna, *Barnrättens grunder*, 7:1 uppl. Studentlitteratur AB, Lund, 2019.

Singer, Anna, *Barns rätt*, 1:1 uppl. Iustus Förlag AB, Uppsala, 2017.

Sjösten, Mats, *Vårdnad, boende och umgänge – samt verkställigheten av sådana avgöranden och överenskommelser*, 4:5 uppl. Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2014.

LAGKOMMENTARER

Lundgren, Lars & Sunesson, Per-Anders, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, kommentaren till LVU, Zeteo 2019-01-21, (hämtad 2019-04-24).

Lundgren, Lars & Sunesson, Per-Anders, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, kommentaren till 1 §, Zeteo 2019-01-21, (hämtad 2019-04-24).

Lundgren, Lars & Sunesson, Per-Anders, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, kommentaren till 2 §, Zeteo 2019-01-21, (hämtad 2019-04-25).

Lundgren, Lars & Sunesson, Per-Anders, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, kommentaren till 3 §, Zeteo 2019-01-21, (hämtad 2019-04-25).

Lundgren, Lars & Sunesson, Per-Anders, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, kommentaren till 36 §, Zeteo 2019-01-21, (hämtad 2019-04-26).

Rättsfallsförteckning

Europadomstolen

Vo mot Frankrike [GC], nr 53924/00, EKMR 326

Högsta förvaltningsdomstolen

RA 2009 ref. 64

HFD 2011 ref. 78

HFD 2017 ref. 42

Förvaltningsrätterna

Se bilaga 1.